INDONESISCHE RELATIVA.

DOOR

J. GONDA.

Vele auteurs op het gebied der Indonesische grammatika nemen nagenoeg of geheel stilzwijgend en als vanzelfsprekend aan, dat Javaans, Maleis en verwanten dezelfde grammatikale categorieën bezitten, als zij uit hun eigen schoolonderwijs voor Nederlands, Latijn en andere talen, al dan niet terecht, hadden leren kennen. Gevolg van deze overtuiging is, gelijk bekend, geweest, dat zij de stof, die zij trachten te beschrijven, zo goed en kwaad als het gaat in een voor Indonesische talen niet passend categorieën-systeem hebben trachten onder te brengen. En daarbij, dat zij aan Indonesische vormcategorieën geheel onpassende namen toekennen, en, wat erger is, dat zij, zich baserende op de begrippen, die die namen in Latijnse of Nederlandse grammatika dragen, van de functie en eventueel ook van de wordingsgeschiedenis van die categorieën volkomen scheve voorstellingen geven.

Ook ten aanzien van de woorden, die men in grammatika's van het Maleis en verwante talen gewoonlijk met het etiket „pronomina relativa” voorziet, schijnt men, door uit te gaan van begrippen en termen uit de Europese schoolgrammatika, op het verkeerde spoor te zijn geraakt. De zaak lijkt mij van voldoende importantie om er bij stil te staan.

In kleinere boekjes wordt kortweg geleerd „Het enige betrekkelijke voornaamwoord is *yan* (*jang*)”¹⁾, waarop een paar voorbeelden van gebruik volgen, of wel men introduceert: „Het betr. vnv. is in het Maleis *yan*”, maar voegt er terstond aan toe, dat het ook een andere functie heeft, nl. die van „bepaling-aankondigend voornaamwoord”²⁾. Grotere boeken³⁾ behouden de terminologie en het uitgangspunt: mal. *yan* = ons betrekkelijk voornaamwoord, maar laten terstond daarop beschouwingen volgen, waaruit het verschil in functie van het

¹⁾ B. Alkema, *Maleische Taalcursus*³ (1928), § 21.

²⁾ A. H. J. G. Walbeehm, *Beknopte Maleische Spraakkunst* (1920), § 82.

³⁾ Bv. C. Spat, *Maleische Taal*⁴ (1920), § 146 vlgg.; D. Gerth van Wijk, *Spraakleer der Maleische Taal*³ (1909), § 365 vlgg.

Maleise woordje met ons relatieve pronomen blijkt. Een uitvoerige beschouwing, gewijd aan „de afhankelijke zin, ingeleid door het relativum” vinden we in Tendeloo's Maleische Grammatica¹⁾. Hoewel er verscheidene opmerkingen in voorkomen, die juist zijn, is de algemene tendenz van het betoog m.i. averechts. Ook Tendeloo gaat er zonder meer van uit, dat *yan* een „relativum” is; deze uitdrukking, evenals „relatiefconstructie” en „relatiefzin” ontmoeten we in de geciteerde paragrafen herhaaldelijk. In § 171 lezen we dan, dat „de verzwakking van de band tussen relativum en antecedent nu en dan zover gaat, dat het relativum in een zuivere nadrukswijzer ontaardt, en vervallen kan zonder dat hierdoor enige verandering te weeg wordt gebracht in hetgeen gezegd wordt”; een der daarbij gegeven voorbeelden luidt: *bahwa yan dunia ini tiada akan kekal adanya* „deze wereld is geen duurzame”. Maar gelukkig voegt de schrijver deze slotzin aan § 171 toe: „In verband met de in § 164 medegedeelde ratio van de relatiefzin in het algemeen is er veel te zeggen voor de mening, dat het relativum in de hier gegeven voorbeelden in zijn oorspronkelijke functie optreedt”. Blijft te betreuren, dat Tendeloo het werk, de juistheid van deze mening aan de feiten te toetsen, aan anderen heeft nagelaten.

Deze weinige citaten uit werken over het Maleis mogen voorlopig voldoende zijn: opvattingen van auteurs over verwante talen komen hieronder nog ter sprake.

Onder de term „betrekkelijk voornaamwoord” verstaat men een voornaamwoord, dat een zin (die dan „relatieve zin” genoemd wordt) aan een begrip verbindt, dat hetzij reeds uitgedrukt is of verderop uitgedrukt wordt, hetzij in de gedachte aanwezig is. In het laatste geval spreekt men van een „onbepaald betr. vnvwd”: fr. *quiconque* (= *l'homme quel qu'il soit, qui*) *a beaucoup vu*.... Het staat vaak volkomen vast, dat woorden, die nu in een bepaalde taal als pronomen relativum fungeren, deze rol niet steeds vervuld hebben.

Laten we een paar Indogermaanse voorbeelden de revue laten passeren. Niet alle Indogermaanse talen kennen een uit de oertaal overgenomen pronomen relativum. Tot de groepen, waarin het niet voorkomt, behoort de Germaanse. Toch zien we hier al vroeg de behoefte ontstaan om het door zo'n woord uitgedrukte begrip aan te duiden. In de Gotische Bijbelvertaling van Ulfilas ziet men na antecedenten in de 3e persoon het aanwijzende voornaamwoord als

¹⁾ H. J. E. Tendeloo, *Maleische Grammatica* (1901), § 164 vlgg. (p. 351 vlgg.).

zodanig optreden, echter uitgebreid met de partikel *ei*, die ook afzonderlijk voorkomt en wel als conjunctie met de betekenis „dat, opdat”, dus *saei* (nom. sg. manl. etc.). Staat de relatieve zin in betrekking tot een 1e of 2e persoon, dan fungeert als relativum het overeenkomstige persoonlijke voornaamwoord, eveneens verlengd met *ei*, dus *ikei* voor de 1e persoon etc. In het Oud-Hoogduits vindt men niet zelden zinnen, die aan een nomen of pronomen in een andere zin worden toe- of bijgevoegd zonder enige formele uitdrukking der verbinding: Tatian, 200, 1 *funtum einan man, mit namon Simeon hiez*; Otfrid I, 12, 9, *ih scal iu sagên imbot, gibôt ther himilisgo got* (inversie van het werkwoord) „ik zal u een bevel zeggen, (dat) de hemelse God gegeven heeft” (vgl. nog de Engelse constructie *the man I see*). Ook kunnen pronomina personalia voldoende aanknoping leggen: Freisinger Katechismus, bij Müllenhoff-Scherer, Denkmäler 55: *fater unser, dû pist in himilum*. Stond in de „hoofdzin” *der* met of zonder substantief, dan kon zich daaraan een „bijzin” zonder eigen pronomen aansluiten; *der* behield, indien de tweede zin een andere naamval zou vereisen van het woord, dat daarin het door *der* uitgedrukte begrip zou weer-geven, de casus die het in de hoofdzin op zichzelf genomen zou hebben: Otfrid I, 19, 25 *thia lûs ih thema, iz lisit* „die überlasse ich dem, <welcher> es liest”. Men bedenke daarbij, dat in de eerste (hoofd)zin het verbum de laatste plaats voor het demonstrativum kon innemen: dus het zinstype *kan thena, mih warp*, beantwoordend aan een zin uit de omgangstaal: *ich kenn den, er hat mir gestern ein Fenster eingeschmissen*¹⁾. Later, toen het subject van de bijzin niet meer kon ontbreken, kwam volgens het taalgevoel het pronomen aan het begin daarvan te staan. Daarnaast waren er echter ook zinnen, waarin het relativum van huis uit als anaforisch pronomen, dat de tweede zin inleidt, stond: die gevallen, waarin het aan een substantief van de hoofdzin aansluit; een zinstype, dat in de levende taal veel voorkomt: *ich kenn den Kerl, der hat mir gestern ein Fenster eingeschmissen*.

In het Deens is het woordje *der*, dat oorspronkelijk „daar” betekende (onoors *thar*, ned. *daar*, eng. *there*), en in bepaalde gevallen zonder eigen klemtoon en nagenoeg zonder betekenis bij het verbum gevoegd wordt: *der kom en Mand* „es kam ein Mann”; *igdr kom der en Mand* „gisteren kwam (er) een man”, wanneer het in een rela-

¹⁾ Over dit type zinnen vooral H. de Boor, Studien zur altschwedischen Syntax (Germanistische Abhandlungen, herausg. von Weinhold und Vogt, dl. 55, 1922), p. 151; zie ook O. Behagel, Deutsche Syntax III, § 1406.

tieve zin staat, die niet op andere wijze wordt gekarakteriseerd, als relativum opgevat: *den Mand, der kom* „de man, die kwam”.

Overeenkomstige lotgevallen heeft men aangenomen voor het Keltische relativum, corn. *yth*, cymr. *yd*, br. *ez*, iers -*d*-, dat men etymologisch met oudind. *ihá* „hier” (idg. *idhe*) heeft verbonden¹⁾. Nog een ander zeer curieus procédé komt op Keltisch gebied voor, en wel in het Iers: de zg. relatieve eklipse²⁾: voornamelijk op grondslag van oneigenlijke relatieve zinnen is een oorspronkelijk betekenisloze *n* (sandhi -*n*, een oorspronkelijk aan het einde van het vorige woord optredende, in absolute Auslaut afvallende, maar in bepaalde woordverbindingen bewaarde of op de volgende aanvangsklank invloed hebbende, *n* uit idg. *n* of *m*) tot een zelfstandig morfologisch element geworden, dat als exponent voor de relatieve betrekking van het werkwoord kon worden opgevat: *arndip maith n-airlethar* „damit es gut sei, wie er Sorge trägt”; het klankwettige gebruik van deze „relatieve eklipse” is door toepassing van het procédé ook in gevallen, waar de herkomst van de nasaal niet op genoemde wijze af te leiden valt, uitgebreid. Beide hier aangeduide Keltische procédé's zijn „Äusserungen derselben Tendenz, die darauf ausgeht, einen formalen Ausdruck für die relative Beziehung in so vielen Fällen wie möglich zu schaffen”³⁾.

Ten aanzien van de vraag, of alle Indogermaanse relatieve pronomina zich uit elementen met oorspronkelijke andere functie hebben ontwikkeld, zijn de geleerden verdeeld. Pedersen⁴⁾ uit zich aldus: „Man würde sich jedoch irren, wenn man die so gefundene Linie der Entwicklung nun auch in die fernere Vorzeit projizieren und sämtliche relative Pronomina als sekundär betrachten wollte”. Hier spreekt hij over Keltische elementen, in een deel waarvan hij de rest van het idg. pronomenvatativum *yo-s* wil zien. Maar de vraag komt op: was dit *yo-s* oorspronkelijk wel een pronomenvatativum? Sommer e.a. zijn van oordeel, dat *yo-s* inderdaad reeds in het Oer-Indogermaans als pron. rel. fungeerde, maar dat het ook van huis uit anaforisch moet zijn geweest in de zin van het Duitse *der*⁵⁾. Een argument ziet men in het Slavische gebruik als anaforisch woordje, dat enclitisch achter een adjectief gevoegd kan worden om aan te duiden, dat het

¹⁾ Zie H. Pedersen, *Vergl. Gramm. der keltischen Sprachen* II (1911), § 545, 2.

²⁾ Zie Pedersen, o.c., § 545, 1 en verwijzingen.

³⁾ Pedersen, o.c., § 545, 3.

⁴⁾ Pedersen, o.c., § 545, 3.

⁵⁾ Ferd. Sommer, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen*³ (1931), p. 106 vlg.

zelfstandig naamwoord waarbij dit adjectief behoort bepaald is: osl. *dobrŭ-jŭ* „de goede . . .” (mnl.) In het Litaus is dit de enige functie van het woord: *geràs-is vŷras* „de goede man”. In het Awestisch heeft *ya-* (< *yo-*) een interessante functie: in dezelfde naamval staande als zijn antecedent verbindt het een zelfstandig naamwoord aan een adjectief of aan een ander substantief: *stāram yim tištriyam* „de ster Tištriya”. Daarnaast is het pronomenvoegwoord relativum. In het Oud-Perzisch is het de demonstratief-stam *hya-*, *tya-*, die deze functie heeft zonder eigenlijk demonstratief te zijn¹⁾. „Ce n'est pas un simple élément de jonction; il montre quelque chose de sa valeur démonstrative et intervenant seulement dans un groupe de noms déterminé. Il équivaut ainsi à un article déterminé . . .”; *viðam tyām amāxam* „onze familie” (*v.* = „familie”, *a.* = „van ons”); *gaumāta hya maguš* „G. de magiër”. Porzig²⁾ meende te kunnen aantonen, dat vedisch *ya-* < idg. *yo-* zich in het Oud-Indisch zelfstandig als relativum ontwikkeld heeft en dat de niet-relatieve functies niet secundair zijn. Wij kunnen deze kwestie hier laten rusten, constateren alleen, dat op Indogermaans gebied de ontwikkeling van een relatieve functie over het algemeen secundair is. Wat in overeenstemming is met het steeds weer opnieuw waar te nemen feit, dat ondergeschikte zinnen zich uit nevenschiktelijke ontwikkelen; bv. duits *kāmeſt du, ich würde mich freuen* < *k. du! I. w. m. f.* „„Unterordnung” eines Teilsatzes entsteht bei der Verschmelzung dann, wenn dieser dem Ganzen gegenüber grammatisch nur als ein Satzglied empfunden wird, also etwa, wenn in *dort stehen Blumen; die duften* das *die duften* nur als attributiver Anhang zu *Blumen* (= *duftende Blumen*) gilt oder in *sag mir, wer kommt* die „indirekt gewordene Frage als Objekt”³⁾.”

Gaan we eens na, wat in het Javaans de functies zijn van die woorden, die als pronomina relativa bekend staan: *kan*, *sin* Ng., *inkan* Kr. etc. „Het heeft altijd een demonstratieve zin, en dient ook meer algemeen tot bepaalde en onderscheidene aanwijzing van iets bijzonders”, vangt Roorda aan⁴⁾, waarop hij laat volgen: „Inzonderheid moet worden opgemerkt, dat dit betrekkelijk voornaamwoord, dat

¹⁾ Vgl. ook A. Meillet-E. Benveniste, *Grammaire du Vieux-Perse*² (1931), § 331; § 380 vlgg.

²⁾ W. Porzig, Die durch *ya-* charakterisierten Sätze und syntaktischen Gruppen in den älteren Büchern des RV., *Indogerm. Forsch.* 41, p. 210.

³⁾ Sommer, o.c., p. 105.

⁴⁾ T. Roorda, *Javaansche Grammatica* (1855), § 334 en § 335.

eigenlijk en oorspronkelijk niets anders dan een aanwijzend redewoord is, niet alleen voor een zinsnede gebruikt wordt, maar ook voor een benaming van voorwerp of voor een attribuut of predicat of complement, tot bepaalde en onderscheidene aanwijzing daarvan in tegenstelling van iets anders". Dit laatste is juist, en het vormt een belangrijk punt van verschil met wat wij in de Nederlandse grammatika onder een betrekkelijk voornaamwoord verstaan¹⁾: *inikañ ibu* „de moeder", in onderscheiding van *inikañ rama* „de vader"; *inikañ jălër, sin lanani* „de man", maar ook „haar man"; ons aequivalent is hier dus het bepaalde lidwoord, onder omstandigheden het bezittelijke voornaamwoord. Immers, doordat deze woorden onderscheidend, ja vaak tegenstellend aanduiden, zijn zij bij verwantschapsnamen en enkele andere woorden, bij die woorden en uitdrukkingen, die men gewoonlijk in traditionele Javaanse brieven vindt, gaan optreden als hoffelijke en deftige uitdrukking van het gewoonlijk door het possessieve pronomen uitgedrukt begrip, als Krama-inggil voor het bezittelijk voornaamwoord, speciaal in de 3e persoon²⁾. In ouderwetse taal vindt men dit gebruik van *kan* etc. ook voor andere woorden, bv. Adji Saka, p. 160, 7 *kan para punggawa* „de hofgroten (in onderscheiding van den vorst zelf)". Zeer vaak daarentegen zal men het vinden vóór een attribuut, of predicat of complement, om een tegenstelling (die uiteraard niet altijd even sterk is) uit te drukken: *meja bundër* is een „ronde tafel" zonder meer, maar *meja kan bundër* is „de rónde tafel", onder omstandigheden „de tafel die rond is", bepaald gesteld tegenover een andere tafel die niet rond is, of uitdrukkelijk van deze ene tafel zeggend, dat hij rond is. Zo ook *kori nin kaḍaton inikañ jawi* „de buitenste poort van het paleis". *Kan maca layan iki* betekent „die deze brief leest, de lezer van deze brief" en wel in het bepaalde hier nader aangeduide geval, met uitsluiting van hen die niet lezen. „Gedurig ontmoet men uitdrukkingen waarin *kan* de waarde en betekenis van een nadrukswijzer heeft", merkt Poensen³⁾ dan ook op. Uiteraard komt het onderscheidend-tegenstellende begrip goed uit, als er twee zinnen met *kan* etc. op elkaar volgen, die in tegenstelling staan: *taṅaku kan lor ana in omah, dene kan kidul pinuju mēnyan Pacinan* „mijn noordelijke buurman was thuis, de zuidelijke echter

¹⁾ Een misleidende opmerking bij C. Poensen, *Grammatica der Javaansche taal* (1897), p. 275, r. 4—6.

²⁾ A. H. J. G. Walbeehm, *De woorden als zindeelen in het Javaansch* (1897) behandelt dit gebruik onder de bezittelijke voornaamwoorden, § 496.

³⁾ Poensen, o.c., p. 275.

was juist naar het Chinese kamp". Zo betekent *nagari in Nástina inkan sapalih* „de éne helft van het rijk van N." en niet „de helft . . ." zonder meer.

Kan en *sin* vormen voorts uitdrukkingen die aequivalent zijn aan onze comparatief en superlatief: *sin gēde dēwe* „de grootste" (uit een aantal, in tegenstelling tot de anderen). Releverend is *kan* ook voor partikels: *kan sarta, kan saupama* etc.: Radja Pir. p. 97, 12 *inkan saupami nyipēn wontēn margi, yēn marēni tilēm, inkan punika nabi kakalih ndikakakēn nyidra in dalu* „ingeval zij onderweg overnachtten, alsdan kregen zij de opdracht, de twee profeten, terwijl ze sliepen, bij nacht te vermoorden".

Nu moet men verder in het oog houden, dat lang niet iedere betrekkelijke bijzin uit onze taal in het Javaans door een met *kan* etc. ingeleide zin wordt weergegeven. Alleen wanneer de relatieve zin gelijkwaardig is aan een bijvoegelijke bepaling, kunnen wij hem in het Javaans met een *kan*-zin etc. vertalen. Laat ons betrekkelijk voor-naamwoord zich daarentegen ontleden in een aanwijzend voornaamwoord en een voegwoord, dan hebben de Javanen als aequivalent twee zelfstandige hoofdzinnen, in de tweede waarvan zij het begrip herhalen, dat bij ons antecedent van het relatieve pronomen is. Dus wel: „want er zijn maar heel weinig mensen, die ze willen bestellen": *awit sēkēdik sanēt inkan purun mēlin*, maar: „hij kwam zijn vader tegen, die hem vroeg": *kēpapag karo bapakne, mbanjur ditakoni*. Zo ook in het Maleis: *baginda ada bēranak seoran laki*² *R. H. namanya, maka dikawinkan baginda dēnan T. N.* „de vorst had een zoon R. H., dien hij liet huwen met T. N.". Het gebruik van het relatieve aanhechtingswoord en van de ukara caranan „zijtak-zinnen, voortvloeisels-zinnen", zoals de Javanen de door *kan* etc. ingeleide „bijzinnen" noemen, is derhalve in deze talen minder omvangrijk dan ten onzent; het aantal gevallen van nevenschikking is belangrijk groter dan in onze schrijftaal. Iets, wat ook veroorzaakt wordt door de omstandigheid, dat Javanen en Maleiers nog andere middelen hebben om uitdrukking te geven aan dat wat wij door een relatieve bijzin te kennen geven. In vele gevallen maken zij gebruik van zinnen zonder het relativum: mal. *ia bertēmu sēpuluh oran tēnah mēmikul mēriam bēsar* „hij ontmoette tien mensen, die bezig waren grote kanonnen te versjouwen"; jav. *ēndi ana biyuñ ora trēsna utarwa asih marang anake?* „waar is een moeder, die haar kinderen niet liefheeft en bemint?". Ten onrechte stelt Gerth van Wijk het zo voor¹⁾, dat in een zin als

¹⁾ Gerth van Wijk, o.c., § 367.

ada *sěorañ raja těrlatu běsar kěrajaannya* „er was eens een vorst, wiens rijk zeer groot was” het relatieve pronomen verzwegen wordt. Wil men alleen nader bepalen, niet onderscheiden, dan bezigt men gewoonlijk een zin zonder het relativum.

Het gebruik van *yañ* in het Maleis gaat grotendeels parallel aan dat van *kan* etc. in het Javaans: ook daar is *yañ bapa* „de vader” (tegenover de moeder) etc.; *yañ aku* = „ik voor mij, wat mij betreft, ik”; *yañ* is onderscheidend, „hervorhebend”: *anak pěrěmpuan yañ baik*, . . . *diambilnya* „en de móóie dochters . . . neemt hij”. Terecht merkt Spat¹⁾ op, dat het effect, dat men in het Maleis bereikt met het gebruik van *yañ*, in het Nederlands soms verkregen kan worden met het zinsaccent. „In dergelijke gevallen is *yañ* dan ook meer accent-aanwijzer dan betr. vnnw.”²⁾ Ook de naast-verwante talen vertonen veelal grote overeenstemming in hun taalgebruik; tot in details: het zg. relativum staat bv. vóór vragende voornaamwoorden: soend. *nu timana?* „vanwaar?”, mal. *yañ mana*, bar. *i sema „wie?”*, tont. *si wisa* „wie, wat?”, etc.

De constructie van de zinnen met het relativum wijkt in de Indonésische talen, die geen naamvallen bezitten en evenmin met onze taal overeenstemmen in het gebruik van de aequivalenten daarvan, af van die in Indogerm. talen; men kan bv. „de man, wiens vader ik zag” niet „letterlijk” weergeven. Dit punt laat ik rusten; men raadplege daarvoor de spraakkunsten.

Overbodig te zeggen, dat men met het hier geschetste karakter van deze Indonésische relativa ten volle rekening moet houden, wil men hun herkomst en oorspronkelijke betekenis trachten te verklaren. Een ander punt, dat men niet mag verwaarlozen, is de mogelijkheid van vernieuwing, van vervanging van een bepaald relativum, ja van een bepaalde methode tot het leggen van verband door een andere. Vergelijken we de toestand, zoals we die in het moderne Javaans kennen met die uit het Oud-Javaans, dan blijkt, dat er reden is tot

¹⁾ Spat, o.c., § 146.

²⁾ Op een aantal interessante plaatsen met *yañ* (uit Niemann's Bloemlezing, dl. I) maakte de Heer M. G. Emeis mij attent: Hang Tocah, p. 69 *adapun yañ kasih anakku itu Allah juga yañ mēmbalas dia*; p. 75 *karēna yañ kēmātianku ini pada taniān L.*; p. 66 in een aanhef *yañ mamak B. bapalah kěpada kita*; Amir Hamza p. 105 *adapun yañ pēnhulu sěkalian mēntěri itu ada sěorañ mēmběri těrlatu amat ‘adil*; p. 116 *yañ hati kambin dan hati manusia berlainan rasanya*. Tjakap² H. I. p. 17 *baiklah, marilah kita pěrgi mēnadap Těnku Běsar, yañ T. B. pun hěndak berānkat mēnāntar tuan Ahmad běrlayar, yañ E. A. mēncari anak* . . .

deze laatste opmerking. De „betrekkelijke voornaamwoorden” van het Oud-Javaans zijn bestudeerd door Kern¹⁾ in een kort overzicht, dat, ongeveer 40 jaar oud, uit de aard der zaak slechts op de toen aan den schrijver bekende teksten berust, en dat, afgezien van de daaruit voortvloeiende onvolledigheid, enkele opmerkingen bevat, aan de juistheid waarvan ik meen te moeten twifelen. Doch in ieder geval staat vast, dat het Oud-Javaans *anu* (*nu*), *anun* als relatieven en *sin*, *asin* als relativum bij een onbepaald aantal gebruikte; daarnaast komt *kan* op. Opmerking verdient ook, dat de IN. talen, onderling vergeleken, bij parallelle ontwikkeling, veelal een verschillend woordje als relativum zijn gaan bezigen. Voor het Oer-Indonesisch mogen we derhalve evenmin als voor het Oer-Indogermaans een bepaald woord als relativum aannemen. Vermoedelijk was het gebruik van relativa nog weinig tot ontwikkeling gekomen.

Gaan we thans enige Indonesische als „relativum” fungerende woorden na.

„De naamwijzer *i*”, leert Adriani voor het Sangirees²⁾, „is een persoonsaanwijzend lidwoord, dat behalve voor eigennamen en als zodanig gebruikte naamwoorden, evenzeer voor de woorden staat, die een verwantschapsbetrekking aanduiden en voor titels, waarmee een bepaald persoon genoemd wordt, daar deze woorden toch ook het karakter van eigennamen hebben. Eveneens wordt deze *i* voor de pers. vnvwd. gevoegd”³⁾. Een belangrijk verschil met de aanwijzende vnvwd., waartoe dit *i* door Adriani gerekend wordt, is, dat het niet achter, doch vóór het woord staat, dat het bepaalt. Zo vindt men *i Rompasě* (eigenaam); *i Ralaki* „de boze”; *i amanku* „mijn vader”; *ia* ($< i + aku$)⁴⁾ „ik”. In verhalen, waarin dieren en levenloze voorwerpen als bezielde optreden, krijgen zij ook deze naamwijzer bij zich: *bio pia i Walawo . . . dinanu i Rarupa* „verhaal van de muis . . . en de hamer”. Ook in andere Celebische talen is *i* „lidwoord voor eigennamen en als zodanig gebruikte woorden”⁵⁾: *i Datu* „de vorst”, *i Ngasi* „de spookaap”.

In het Bare'e is het woordje ook een nadrukswijzer bij voornaamwoorden: *i siko* „gij”; *i sema* „wie?”. In deze taal is voor een meer-

1) Kern, V.G. 8, 177 vlgg.

2) N. Adriani, Sangireesche Spraakkunst, Diss. Leiden (1893), § p. 242 vlg.

3) Voor *i* en *si* is ook te verwijzen naar verspreide opmerkingen bij R. Brandstetter, Der Artikel des Indonesischen, Luzern 1913.

4) Adriani, ibidem, p. 237.

5) Adriani, Bare'e-Nederlandsch Woordenboek (1925), p. 188.

voudig begrip *si* in gebruik: *si Posepi* „P. en de zijnen, P. en zijn makkers”; vaak wordt het evenwel uit eerbied gebruikt voor een enkelvoudig begrip: *kandepe nci* (afhankelijkheidsvorm van *si*) *Tama* „de tuinhut van Oom”. In de aanspraak blijft het weg, maar is de eigennaam bijstelling bij een ander woord, dan kan het optreden: *anaku (i) Dina* „mijn kind D.”. Voor een pron. pers. vormt het een meer nadrukkelijke term: *i kita* „wij”. In het Makassaars is *i* „onafscheidbaar voorvoegsel voor eigennamen en andere benamingen van personen, of van beesten en zaken als personen beschouwd, dat wellicht altoos, doch soms zeer duidelijk, in stede van een vererende titel gebezigd wordt”¹⁾. Merkwaardig en leerzaam voor het verschillende gebruik, dat de talen van deze, etymologisch identieke, woordjes maken, is, dat dit *i* in het Boeginees een onafscheidbaar voorvoegsel is bij eigennamen van vrouwen; soms echter treedt het ook in deze taal op voor namen van mannen en andere benamingen van personen. Ook het Malegasi kent dit „persoonlijke lidwoord” *i*: „Il se préfixe aux noms propres, aux noms de lieu et à certains noms communs. Sa préfixation à des noms propres est plus particulièrement usitée pour les noms d'enfants ou de personnes qu'on traite familièrement”²⁾. De meeste Melanesische talen hebben eveneens dit *i*³⁾.

Daarnaast de zeer verbreide naamwijzer *si*⁴⁾, in het Soendaas en elders bv. voor namen van lieden uit het gewone volk, kinderen, dieren; ook minachtend; dan ook voor scheldwoorden en -namen: soend. *si Cilaka* „Ongeluk”, *si Bodo* „Domoor”; mal. *si pëncuri* „d(i)e dief”, *si panjañ* „d(i)e lange”.

Behalve *i* en *si* kennen de Indonesische talen en verwante idiomen⁵⁾ andere soortgelijke woordjes, waarvan enige beneden nog ter sprake zullen komen. In andere taalfamilies is een „persoonlijk lidwoord”, een lidwoord in gebruik voor eigennamen, niet onbekend. In dialecten heeft het Nederlands het ook: de sportsman Pijnenburg heette in Brabant *den Pijn*. In Duitse volks- en omgangstaal is het bepaalde lidwoord voor een eigennaam zeer gebruikelijk: *der Fritz*, *der Müller*; speciaal de dialecten van het Zuidelijk deel van het Duitse taalgebied kennen dit gebruik; sommige alleen bij familienamen. Ook in oude

¹⁾ B. F. Matthes, Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek² (1885), p. 817; vgl. ook dez., Mak. Spraakkunst (1858), § 47.

²⁾ G. Ferrand, Essai de grammaire malgache (1903), § 365.

³⁾ R. H. Codrington, Melanesian languages (1885), p. 108 vlgg.

⁴⁾ Vgl. reeds Kern, V.G. 8, p. 164 vlgg.

⁵⁾ Zie bv. Kern, Fidji-taal, p. 29 vlg. = V.G. 4, p. 272 vlg.

bronnen worden deze categorieën niet eender behandeld. De ontwikkeling is in het kort deze geweest¹⁾: het lidwoord treedt het eerst op bij de Zunamen, te verklaren uit hun oorspronkelijke karakter als bijnamen, die of zonder artikel (*Wernher Gottschalkes* of *W. Gottschalk*) of met artikel (*W. der koufman*, *W. der alte*, *W. der Bar-naere*) werden toegevoegd; later vindt men het lidwoord ook bij voor-namen en tenslotte ook bij dubbele namen. In het Italiaans komt het bepaalde lidwoord veel voor familienamen, speciaal bij personen, die bekend zijn en bijzondere praestaties hebben verricht, waardoor zij zich van anderen, eventueel naamgenoten, onderscheiden: *il Tasso*. In de moderne gewone omgangstaal is het echter een bijna algemeen gebruik; in zeer intiem verkeer, vooral bij vrouwenamen, ook voor voornamen: *la Giuletta*. Ook het Frans kent het verschijnsel: „L'article défini s'ajoute parfois aux noms de baptême comme aux noms de famille; il exprime, selon les cas, soit une certaine familiarité ou câlinerie, soit du dédain et du mépris”²⁾. In patois en in „le parler vulgaire” is, vooral bij namen van vrouwen, de toevoeging van het bepaalde lidwoord zeer verbreid. Onder het volk wordt de vrouw dikwijls aangeduid met de familienaam van haar man „in het vrouwelijk”, voorafgegaan door het bep. lidw.: *la Thibaude*; achternaam van een vrouw voorafgegaan door het bep. lidw. is een minachtende aanduiding: *la Dubarry*; „l'article s'ajoute à un nom d'homme pour exprimer un certain dédain ou manque de sympathie”: de royalisten noemden Napoleon: *le Buonaparte*. *Le Tasso*, *la Malibran* etc. zijn nabootsing van het Italiaanse taalgebruik. Maar in deze talen zijn het de gewone lidwoorden³⁾, geen afzonderlijke persoonswijzers.

Men kan zich afvragen, hoe dit gebruik te verklaren is. Op het eerste gezicht is het vreemd, dat bij een eigennaam een artikel kan voorkomen. Immers, de functie van een artikel is, zoals we nog nader zullen zien, in vele gevallen die van nadere individualisering, bepaling, determinatie: *man*, maar *de man van Mina Jansen*; *het dienstmeisje van hiernaast*; *de commandant van het 3e regiment*. Welnu, zou men kunnen opmerken, eigennamen zijn (althans als regel) door zichzelf reeds voldoende bepaald: *Amsterdam*, *Rembrandt*, en zelfs, hoewel er meer personen van die naam zijn, *Mengelberg*, etc.

¹⁾ Vgl. O. Behaghel, *Deutsche Syntax*, I (1923), § 42, p. 54 vlg.

²⁾ Vgl. Kr. Nyrop, *Gramm. hist. de la langue française*, 5 (1925), p. 190 vlgg.

³⁾ Iets, wat op Indonesisch taalgebied niet onbekend is: in het Tiruray (Fil.) bv. heeft het „zakelijk” lidwoord ook de functie personen aan te duiden. Er zijn ook IN. talen zonder „pers. lidwd.”, bv. het Rotinees.

Men¹⁾ heeft wel eens gedacht, dat het lidwoord zijn aanwezigheid bij een eigennaam zou hebben te danken aan een tendenz ter vermindering van misverstand en verwarring; wanneer ik drie vrienden heb die allen *Jan* heten, zou er onder omstandigheden een nadere bepaling nodig kunnen zijn: *die Jan* > *de Jan*. Deze verklaring kan m.i. hoogstens voor incidentele gevallen de juiste zijn. Het is bovendien bekend, dat men zich, wanneer dergelijke moeilijkheden voordoen, pleegt te redden met nadere bepalingen van deze soort: *Jan van Marie*; *Jan van Mina*; *grote Jan*; *jonge Jan*; *Indische Jan* (is in Indië geweest); du. *Müllers Kobes* = *Jakob Müller*. Ten dele kan men ook familienamen: (*Jan*) *van den Akker*, (*Jan*) *de Boer*, (*Jan*) *van den Bosch* beschouwen als ontstaan door een streven, verwarring van deze soort te vermijden²⁾. Bovendien: *il Tasso* is de Tasso bij uitstek. Het lidwoord bij een eigennaam is vaak affectief, hypokoristisch: te Weenen bv. *der Lipperl*; in het dialect van Heerlen komt het bij namen van vrouwen en meisjes dan ook alleen voor, als men haar zeer goed kent³⁾.

Ik zou het volgende willen opmerken ter toelichting van het gebruik van woordjes als indon. *si* etc. Deze woordjes zijn niet alleen voor eigennamen in gebruik, maar ook voor andere woorden en zij dienen in het algemeen om te karakteriseren of te releveren: mal. *si bēñkok* „de kromme”, d.i. „de man die zich van zijn omgeving daardoor onderscheid dat hij krom is”, *si tua* „de oude”, „de man, die door zijn ouderdom voldoende opvalt dat men hem er naar noemt”. Zo heeft *si* tevens de functie te individualiseren. Maar veel dergelijke adjectieven zijn niet alleen scheld- en bijnamen, maar ook namen zonder meer geworden: malg. *Sihānaka* „die aan het meer (*hanaka*) wonen”; althans eigennamen staan oorspronkelijk veelal op één lijn met dergelijke adjectieven. In het Bimanees kunnen door de naamwijzer *la* ook woorden, die niet als naam gebruikelijk zijn, en zelfs gehele uitdrukkingen tot eigennamen gemaakt worden⁴⁾; leerzaam is één opmerking van Hardeland⁵⁾: „Durch Vorsetzung eines *i* kann man auch Dinge bezeichnende Substantiva oder auch Adjectiva zu Nominibus propriis machen, — jedoch nur solche Wörter, welche einen Mangel, ein Gebrechen etc. ausdrücken, so dass dann im *i* zugleich der Begriff der Verachtung, des Spottes liegt. Natürlich muss

¹⁾ R. de la Grasserie, *Mém. de la soc. de ling. de Paris* 9 (1896), p. 307.

²⁾ Zie bv. A. Bähnisch, *Die deutschen Personennamen* (1914), p. 5 vlgg.

³⁾ G. Royen, *Die nominalen Klassifikationssysteme* (1929), p. 425 vlg.

⁴⁾ Jonker, *Bimaneesche Spraakkunst*, p. 234.

⁵⁾ A. Hardeland, *Grammatik der Dajackschen Sprache* (1858), p. 79.

dann die also bezeichnete Person auch eine bekannte sein, zB.: *kihîs* „der Schorf”: *i hikis* „der Schorfige””. Het oudste stadium van eigennamen, dat we kunnen bereiken, doet ons kennen: a) typerende namen: *de Wit*, *de Paardenrijke*, *de Kromme*, *Langoor*; b) wensnamen, die men een kind geeft in de hoop, dat het de genoemde eigenschap mag bezitten, of „negatieve wensnamen”: *de lelijke*, *de schele*; alle dus typering¹⁾. Men kan voorts m.i. als een factor ter verklaring van het gebruik van lidwoorden bij eigennamen noemen de neiging tot abundantie, tot het gebruik van logisch overtoollige woorden in de volkstaal, benevens de gewoonte met woorden en gebaren te wijzen op diegene of datgene, over wien of wat men spreekt (*nou zeg, die Jansen gisteren....; die Bakker is ook niet gek; dus die in de zin van: je weet wel die...., die...., over wien we het hadden* etc.). Ook kan het demonstrativum of het lidwoord bij een tweede of derde vermelding van de naam optreden. Dit vinden we in het Grieks vaak, bv. Hom. Ilias 2, 104 vlgg. *Ἐρμείας δὲ ἀναξ δῶκε Πέλοπι... | αὐτὰρ δ αὖτε Πέλοψ δῶκε* „die P., de genoemde P., P. dan”. In dergelijke gevallen is het wijzende woordje verduidelijkend. Vindt men in het oude Grieks het lidwoord vooral in anaforisch of emfatisch gebruik (behalve wanneer subst. of adj. tot eigenaam wordt door voorvoeging van het lidwoord), op de duur neemt de frequentie toe en in het Nieuw-Grieks is het regel. Dan zijn er nog de gevallen, waarin het artikel voor een naam of titel komt, omdat de aangeduide persoon de enige is, omdat hij bij uitstek het begrip vertegenwoordigt, dat die naam aanduidt of omdat hij door een bepaalde waardigheid, hoedanigheid, ambt of beroep wordt getypeerd: *de Bakker*, *de Koning*; tjam. *Si magā^slahe* „de gouverneur”; *si Ju^sus* „God”²⁾.

Gaan we het gebruik van *si* wat nauwkeuriger na, dan blijkt, dat er meer van te zeggen is dan de qualificatie „persoonlijk lidwoord” suggereert. In het Tontemboan is *si* equivalent van ons „aanwijzend vnvwd., lidwoord en betrekkelijk vnvwd., voor namen van levende wezens en woorden van onbezielde voorwerpen, die reeds bekend of genoemd zijn”³⁾: *si wale ia'i* „dit huis”, *si wei?* „wie”, *si wisa* „welk?” (mal. *yan mana*); in zinnen als *si wisa n ituru'ku a icamu*,

¹⁾ Zie bv. J. A. van Velze, Names of persons in early sanscrit literature, Diss. Utrecht 1938, Introduction.

²⁾ Interessant is het woord voor God in monotheïstische godsdiensten: wij *God* zonder artikel, zo ook bv. het Frans: *Dieu*, maar in het Italiaans vaak (naast *Dio*) *Iddio* (aangegroeid artikel); het Frans heeft echter *le Christ*.

³⁾ Zo geformuleerd door J. Alb. T. Schwarz, Tontemboansch-Nederlandsch Woordenboek (1908), p. 439. Vgl. ook Schwarz-Adriani, Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch (1908), p. 256.

siitu m ba'kēsēn „dengene dien ik jullie zal wijzen, die is het die gebonden moet worden” geven wij de verbinding *si wisa* weer met „dengene die”.

Zeer leerzaam is het spraakgebruik van het Karo-Bataks¹⁾, waar men de verschillende nuances in functie duidelijk naast elkaar ziet en in elkaar ziet overgaan. *si* is er „in het algemeen aanwijzer”: voor eigennamen: *si Datas* „D.” Een verbinding *arimo si mērawa* is „de tijger, de woeste”, d.i. „de woeste tijger”; hier is *si mērawa* een bepaling bij „tijger”; het identificeert de tijger, wijst hem althans aan, bepaalt hem nader. In een zin als „toen zei de moeder tot haar oudste kind” (in tegenstelling tot de andere kinderen) *jēnari nina nandēna kēmpak si anakna sintua* is „haar oudste kind” tegenover de andere apart gesteld; van de andere kinderen onderscheiden, onder omstandigheden „hervorgehoben”. In *ē maka mulih kalak si reh* „en daarop gingen de mensen, die gekomen waren weg” staat *si reh* „die gekomen waren” tegenover de anderen; hier heeft *si* (vanuit het gezichtspunt van de grammatikale terminologie van Indogermaanse talen) de functie van een pronomen relativum. „Uit de gegeven voorbeelden zal wel gebleken zijn”, besluit Neumann zijn opmerkingen over dit woordje „dat *si* ook als betrekkelijk voornaamwoord zijn karakter van aanwijzer niet verliest”.

In het Gajo is *si* een soms nadrukloos en dan tot *sě* of *s'* geworden „betrekkelijk vnvwd. voor personen en zaken, ook bepaling aankondigend vnvwd.”, „als relativum wordt het vooral dan gebezigd, wanneer de door zijn antecedent aangeduide persoon of zaak bepaaldelijk of zelfs met nadruk gesteld wordt tegenover andere personen of zaken, die niet in de door de relatieve bijzin gegeven omschrijving delen; als bepaling aankondigend vnvwd. neemt het soms de plaats in van ons bepalend lidwoord”²⁾. Enkele voorbeelden: *jēma si blōh manē nō ulak* „de man die gisteren wegging is al teruggekeerd”; *primu si manē* „uw woorden van gisteren”; („breng eens even het mes hier”: „welk?): „*si ulu gadin ō* „dat met het ivoeren heft”; *pēkayan si aju² wō sēluké, si tuō² isōsadné ku jēma* „hij draagt alleen maar nieuwe kleren, oude geeft hij weg”; *ōya tēnku si malim pēdih* „dat is een zeer geleerde tēngkoe”; *ōya anak¹ si maté amae manē* „dit is het kind welks vader gisteren gestorven is”.

In het Mentawai is *si* zowel lidwoord voor bepaalde categorieën

¹⁾ J. H. Neumann, Schets der Karo-Bataksche Spraakkunst (1922), § 179.

²⁾ G. A. J. Hazeu, Gajōsch-Nederlandsch Woordenboek (1907), p. 839, waar vele voorbeelden.

van woorden als relativum; het wordt evenals in het Niassisch, steeds gevoegd voor bijv. nwdn., die optreden als attriboot van een substantief en dan op dat substantief volgen¹⁾.

Ook het Nias kent dit *si*. Het wordt gebruikt in uitdrukkingen als *asu si matua* „een manlijke hond”, bij namen van dieren en „etwas verächtlicher, hie und da auch bei Menschen, resp. Kindern”²⁾; voorts is het relativum. In het Atjehs is *si* „nadrukswijzer”, het legt³⁾ nadruk op het volgende woord of op de volgende zin; doch het drukt geringschatting uit; het vormt bij- en eigennamen en maakt adj. en subst. tot eigennamen, bv. *si Bintan* „Ster”; *si (jih) nyan* „die vent”; *si göpab bindë* „wiens vrouw men moge beslapen”.

Een interessante toestand vinden we in het Madoerees⁴⁾, waar *sè* vóór een substantivisch fungerend woord enigszins de betekenis van een aanwijzend vnw., althans die van een bep. lidwd. heeft. „Het dient nl. om een algemeen substantief in een meer bepaalde zin op te vatten”. Door voorvoeging van *sè* worden eigennamen gevormd; voor eigennamen is het niet noodzakelijk, in het Westen zelfs in onbruik. Voorts: *sè ratò* „de vorst”; *sè tèkos* „de muis”. Hetzelfde *sè* doet dienst als relativum⁵⁾, „als men iets van het antecedent wil noemen in tegenstelling tot iets anders”; ook *sè mëlè* „de koper” etc.

Tenslotte het Javaans: hier is *si* persoonswijzer voor eigennamen (uit de hoogte, ongegeneerd of gemeenzaam), voor verwantschapstermen en dan ook wel met „mijn” te vertalen: *si bapa* „vader”, vaak met ons bepaald lidwoord weer te geven: *si bapa Jamil* „de vader van Dj.”; voor benamingen van verpersoonlijkte dieren, dingen of eigenschappen: *si Tëmën* „de Trouwe”; vaak worden deze als scheldwoorden gebezigd: *si Edan* „de Gek”, voor benamingen van plaatsen, in Ngoko ook in uitdrukkingen als *si Disambër gèlap* „de door de bliksem getroffen”. Voor de functie van *si* in het Oud-Javaans verwijs ik naar Kern⁶⁾, voeg er aan toe, dat het daar ook, zoals Van der Tuuk het uitdrukt⁷⁾, „abstracte substantiva kan vormen”, beter: abstracte begrippen helpt uitdrukken: *si tuha* geeft skt. *jarā* „ouderdom” weer, *si sugih lawan si daridra*: skt. *lābhālābhau* „winst en

¹⁾ N. Adriani, *Spraakkunstige schets van de taal der Mëntawai-eilanden*, Bijdr. 84, p. 86 vlg. (§ 38), naar wiens uiteenzettingen ik verwijs.

²⁾ H. Sundermann, *Niassische Sprachlehre* (1913), p. 57.

³⁾ Zo Hoesein Djajadiningrat, *Atj.-Ned. Wdb. II*, s.v.

⁴⁾ Kiliaan, *Madoereesche Spraakkunst*, § 290.

⁵⁾ Ibidem, § 291, waar bijzonderheden.

⁶⁾ Kern, *V.G.* 8, p. 164 vlg.

⁷⁾ H. N. van der Tuuk, *Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek III* (1901), p. 2.

verlies". Daarenboven treedt het nog op, om de door mij elders¹⁾ gebezigde term ook hier te gebruiken, „ter substantivering van een woordcombinatie”, bv. Bhīṣmap. p. 48 *paradharma naranya si tan dharma niñ kṣatriya* „de dharma van anderen, d.w.z. wat niet de dh. van kṣatriya's is”; Wir. p. 4., 1 F. *si tan karēñwa tan katon deniñ musuh* „dat men niet gehoord of gezien wordt door den vijand”²⁾. Voor een pronomen: bv. *si kami* T. Pangg., p. 124.

Na al het bovenstaande zal het duidelijk zijn, dat jav. ng. *siñ* (ook ojav.), dat als relativum optreedt — maar hierboven is toegelicht, wat daaronder verstaan moet worden —, met dit *si* etymologisch is te verbinden; beide woorden hebben een deel hunner functies gemeen en in andere talen heeft *si* de rol van jav. *siñ*. Maar men volg hier niet het betoog van Kiliaan³⁾: „*siñ* is een versterkte vorm van *si*, wat duidelijk worden kan door een uitdrukking waarin *si* vóór een eigennaam of een als zodanig bedoelde woordverbinding staat, zoals bv. *si Karta*, op te vatten als (*won*) *siñ aran* (of *diarani*) K., „degene die K. heet”; *si disambēr in blēdeg* als (*won*) *siñ diarani disambēr in blēdeg* „degene die door den bliksem getroffen heet te zijn, dien men waant dat door den bliksem getroffen wordt” . . .”, etc. Wat Kiliaan hier geeft is geen taalhistorische ontwikkeling, maar een logische omschrijving. Tegen deze vermenging van taalkundige explicaties met logische redeneringen, die geen rekening houden met de feiten, zoals die in de taal bestaan en met de methoden der linguïstiek, een vermenging, die na Kiliaan helaas weer opnieuw is voorgestaan, kan men niet genoeg waarschuwen. Kiliaan is volkomen in gebreke gebleven op taalhistorische gronden aan te tonen, dat aan *si Karta* de door hem genoemde langere uitdrukking is voorafgegaan en dat deze eenmaal gebruikelijk was, of op andere wijze de juistheid aan te tonen van wat hij beweert. *Siñ* is zonder enige twijfel te verklaren uit *si* + *n*, evenals *sañ* < *sa* + *n*⁴⁾; *si* staat voor een substantief of voor een met *si* als zodanig fungerend woord of woordgroep: ojav. *si Pāṇḍusuta* „de Pāṇḍuzoon”; *si tuha* „de ouderdom”; *si tan dharma niñ kṣatriya* „wat niet dh. van vorsten is”. *Siñ* vormt op de enige Rāmāyana-plaats, waar het voorkomt (6, 191), van een aantal woorden weliswaar een woordgroep, maar voegt die als appositie toe aan

¹⁾ J. Gonda, Het Oudjavaansche Bhīṣmaparwa (1936), p. 157.

²⁾ Vgl. daarbij *i* in het Tjamoro: H. Costenoble, Die Chamoro Sprache (1940), § 86e (p. 165).

³⁾ Kiliaan, Javaansche Spraakkunst, p. 222.

⁴⁾ Over *sañ* Kern, V.G. 8, p. 163.

het voorafgaande: (O Rāghava...), *matika sin duskrta duṣṭa riñ rat* „gij hebt gedood hem, die kwaaddoend en snood tegen de wereld was”. Merkwaardig is, dat in andere Oud-Javaanse teksten de betekenis van *sin* is „al de; degene die, ieder die”¹⁾, dus onbepaald relatief: Bmđ. Pur. p. 177, 12 *sin kasuluhan mwan tan kasuluhan* „(al) wat verlicht en niet verlicht is”; Hariw. 3 *sin kalana* „(al) de daemonen”; Sutas. 103a *rēmuk sin kēna* „vermorzeld werden wie getroffen werden”²⁾; Par. 29, 13 in een bewogen passage (vergelijking, ongewone woordvolgorde): *sakeh san mantry araraman aprañ sakin kuda, katitihan won Sunda, anēmpuh mañidul mañulon anuju ngonira Gajah Mada, sin tēkārēp in paḍati won Sunda mati* „de mantri a.’s vochten te paard; de mensen van Soenda verloren het, zij deden (nog) een aanval naar het ZW., juist daar waar G. M. was, maar iedere Soendanees, die voor zijn wagen kwam, was des doods. (Als een zee van bloed etc.)”. Het woord *asin*, „deftiger”³⁾ dan *sin* (in het Balisch nog het „hoge woord” bij *sin*), komt echter in het Rāmāyaṇa⁴⁾ vaak voor in de betekenis „al wie, al wat etc.”, evenals in andere teksten. Het Oud-Javaanse taalgebruik schijnt dus niet steeds dezelfde functie aan *sin* te hebben toegewezen.

Het lijkt mij onjuist om met Van der Tuuk⁵⁾ aan te nemen, dat *sin* een verkorting van *asin* is; eerder is *asin* een „uitbreiding” van het kortere woord, evenals *atika* en *atiki*, „deftiger vormen” naast *tika* en *tiki*⁶⁾, gebouwd zijn op *tika* en *tiki* „die, dat”. Ook de beschouwingen van Kern over mal. *asin*⁷⁾ lijken mij niet overtuigend: men zal hier hebben uit te gaan van de onderscheidende, afzonderende, tegenover anderen stellende functie van *si*, *sin* en dergelijke woordjes; daarmee stemt overeen de betekenis van mal. *asin* „afzonderlijk, afgezonderd, van al het andere onderscheiden en daarmee verschillend”, vd. ook „vreemd”: *bērasin* „op zichzelf”; *mēnasinḡan* „afzonderen, onderscheid maken tussen”; *orañ asin* „vreemdeling”. Hierbij ook mal. *masin*² „ieder in het bijzonder, een iegelijk”, en andere woorden, die Kern reeds bijeen gezet heeft: soend. *sin* „ieder, iedereen”, *masin* „ieder persoon (van een totaliteit, van een groep

¹⁾ Kiliaan, t.a.p. wil weer dat iets, in casu *won*, is weggefallen.

²⁾ Geciteerd door Kern, V.G. 8, p. 179, waar meer voorbeelden.

³⁾ Kern, t.a.p.

⁴⁾ Zie de opgaven bij H. H. Juynboll, Kawi-Balinesesch-Nederlandsch Glossarium op het Oudjav. Rām. (1902), p. 49.

⁵⁾ Van der Tuuk, K. B. W. III (1901), p. 392.

⁶⁾ Zie Kern, V.G. 8, p. 158.

⁷⁾ Kern, V.G. 8, p. 180.

personen, die ergens toe behoren): *ulah pĕrcaja ka sin roh baè* „ge-loof niet aan iedere (d.i. de eerste de beste) geest”; *sin roh* is ongeveer „al wat geest is”, een betekenis, die ik zou willen verklaren uit „dat wat geest is”, het individualiserende, onderscheidende gebruik van *sin* etc.

Een ander, door verscheidene Indonesische talen verbreid soort-gelijk woordje is *nu*. In het Bare'e „heeft (het lidwoord *nu*) de kracht om het volgende substantief nadrukkelijk te maken, niet om het te bepalen”: („hebben we geen middel om de schildpad dood te maken?” . . .) „Water, daar zal ze de dood in vinden”: *nu uë, nce'e da napopate*; zo ook *nu pogege, nce'e da manto'o* „een gódsgericht, dat zal het uitmaken”¹). Daarnaast staat de langere vorm *anu*, „eigenlijk een soort lidwoord, dat dient om een niet-zelfstandig woord zelfstandig te maken, of om de zelfstandigheid van een woord te versterken”²). Het is minder frequent dan het Nederlandse betr. vnvwd. „In bondige stijl kan het achterwege blijven, waar het door ons niet wordt weggelaten”, zegt Adriani. Voorbeeld: *tombu uë anu malino mĕpodago* „schep water dat goed helder is”. „Het is een zwak bep. lidwd., dat de zin duidelijk maakt, doordat het aan het woord of de woorden die het bepaalt, meer nadruk geeft”. Het woord komt ook voor als „lidwoord bij of aanduider van het verklarend onderwerp, als nadere bepaling van het pron. pref. van de voorafgaande finiete werkwoordsvorm, bv. *nakoni nu asu* „hij heeft het gegeten, nl. de hond” of „. . . en wel de hond”, zegt Adriani, naar wiens uiteenzettingen en voorbeelden ik verder verwijs. Het is ook een „onbepaald voornaamwoord”, leert dezelfde auteur³). *Anu* duidt dan iets of iemand aan, dat of dien men niet bij de naam wil of kan noemen. Mogelijk is deze betekenis, die, gelijk bekend, over de gehele Archipel voorkomt, ontstaan uit *anu* in zijn hierboven genoemde functie en een verzwegen eigenschapaanduidend woord of eigennaam. Ook het gebruik van *anu* om dingen aan te duiden, die men liever niet met hun eigenlijke naam noemt, is, naar ik vermoed, uit ellips te verklaren: gajo *anu* „het vrouwelijk schaamdeel”, tont. *manu, maanu* „coire”. Gevolgd door een pron. suffix betekent *anu* „wat van mij etc. is, iets van mij etc., het mijne etc.”, een wijze zich uit te drukken, die ook in Mori, Makassaars en Boeginees bekend is⁴): mori, boeg.

¹) Vgl. N. Adriani, *Spraak-kunst der Bare'e-taal*, V.B.G., 70 (1931), § 229.

²) Ibidem, § 237.

³) Ibidem, § 238.

⁴) Zie Matthes, *Makass. Wdb.*², s.v. *anu*; dez., *Boegineesche Spraakkunst* (1875), p. 204.

anuku „de (het) mijne”; ook in het Tontemboan, Soendaas (*anuna* „de (het) zijne”) en het Maori: *noku* „mijn bezit”, *noku tenei kakahu* „this garment is mine” of „th. g. belongs to me”. De conclusie van Kern¹⁾, die veel waarde aan deze aan het Maori ontleende gegevens hecht, dat aan *no* oorspronkelijk het begrip „bezit”²⁾ eigen moet zijn geweest, kan ik niet zonder meer aanvaarden. Ook Esser’s opinie³⁾, dat *anu* „in de eerste plaats onbepaald is (nl. in de betekenis „dinges, N.N.”)”, zou ik niet willen onderschrijven⁴⁾; trouwens, het is mij niet duidelijk, hoe hij deze opvatting in overeenstemming brengt met de ook door hem geciteerde verklaring van Adriani: „eigenlijk een soort lidwoord, dat dient om een niet-zelfstandig naamwoord zelfstandig te maken etc.” (zie boven), die mij een meer bevredigend uitgangspunt schijnt te bieden. Ik herinner er nog aan, dat *anu* in het Mori een zeker reliëf kan geven aan een bepaling bij een substantief; de door het bepaalde substantief aangeduide persoon of zaak wordt dan in tegenstelling gedacht met een andere, waarop de bepaling niet van toepassing is⁵⁾. Staat het voor een adjectief of telwoord waarbij het substantief verzwegen is, dan vertalen wij het met een lidwoord: *anu motaha* „het bruine, een bruin” (paard bv.). Deze zelfde zelfstandig makende, resp. releverende kracht heeft *nu*, *anu* in het Soendaas: *nu lötik* „de kleinen, onaanzienlijken” tegenover de groten of aanzienlijken; *anak (a)nu sugih*, „een (het) kind van een rijke”; hier wordt bijzonder op het begrip „rijke” gewezen, in onderscheiding van zijn tegendeel. In tegenstelling: *nu hiji . . . nu hiji dōi* „de een — de ander”, of om alle nadruk op het begrip „de ene” te leggen: *nu hiji*. Ook wanneer wij het weergeven met ons relatieve pronomen: Abd. en Abd. p. 131, 6 *supaya manusa gampan lölömpañan ti nu jauh ka nu jauh* „opdat de mensen gemakkelijk zouden reizen uit verre landen naar verre landen” (van nabij gelegen landen is geen sprake). Ook *nu* komt vóór een vragend vnvwd. voor: *nu timana sam-péjan?* „van waar komt gij?”.

Kern⁶⁾ wees er al op, dat het Soendase taalgebruik dicht staat bij het Oud-Javaanse. Ook in het Oud-Javaans treedt *anu* wel op als relativum, bv. Arj. Wiw. 14, 19 *anu bhāra dona ni bapañku wulatana*

1) Kern, De Fidji-taal (1886), p. 26 = V.G. 4, p. 270.

2) Die ook in het Soendaas bestaat.

3) S. J. Esser, Klank- en vormleer van het Morisch, V.B.G. 67 (1927), § 209.

4) Oosting, Soendasche Grammatica, § 288 wilde *anu* in deze betekenis als een etymologisch verschillend woord beschouwen.

5) Over het overige gebruik van *anu* in het Mori zie Esser, o.c., §§ 207—209.

6) Kern, V.G. 8, p. 179.

„last en bedoeling van u, mijn beste, moet zijn te zien”; BY. 41, 6 *anu kārāṇa ni nīwan anhrēt ambēk* „hetgeen de reden is, dat ik mijn gemoed (toorn) bedwing”. Zoals we zagen, komt dit gebruik van *anu* zonder verder lidwoord ook in andere talen voor; de opmerking van Kern, dat „het relatiefgebruik zich ontwikkeld heeft uit een verbinding van *anu* als onbepaald vnvwd. met het lidwoord”¹⁾ schijnt mij niet geheel juist te zijn. Intussen is *anuṇ* (waarnaast soms *nuṇ*) een zeer frequente verschijning in Oud-Javaanse teksten. Rām. 12, 54 *anuṇ atuha patih nka* „degene die daar de senior der patih’s was”; 1, 22 *yajña kabeh anuṇ makaphalānak dibya* „alle offers, die tot vrucht hebben uitmuntende zonen”, etc.

In Middel-Javaanse teksten treedt ook *kaṇ* als relativum op: Sor. 1, 38; 66; 80; e.a. vgl. 1, 66 *ēndi kaṇ subhaktya* „wie zullen er trouw zijn?”; daarnaast in andere functie 2, 95 *tan wruh ri tuhanya kaṇ won* „de mens kent zijn ouderdom niet”. Dit *kaṇ* is m.i. te beschouwen als een door *n* uitgebreide²⁾ vorm van **ka*, dat in ojav. *ika* bestaat. Soms is *kaṇ* reeds in oude OJav. teksten = *ikaṇ*, bv. Bmḍ. Pur. p. 136, 31 *kaṇ Madhyawarṣa pajara ni nīhulun* „ik zal nu over M. meedelen”; „wat betreft” ware hier als vertaling ook mogelijk, op p. 144, 23 echter niet³⁾. Een groep woorden samenvattend: Agastyap. p. 366, 15 *tan rowanēn samācāra kaṇ tan yogya milwa riṇ tilēman* „men neme haar niet tot genote, van wie het niet gepast is dat ze meedoet aan een lijkofferfeest”; *kaṇ t. y.* etc. is subject, *t. r. s.* praedicaat. *Ikaṇ* treedt ook als „degene die” op: Par. 8 *ikaṇ anukuhana riṇ nusa Jawa* „hij die J. sterk zal maken”. De opvatting⁴⁾, dat *kaṇ* „een verkorting is van *ikaṇ*”, is m.i. onjuist; *ikaṇ* is met inwendige nasalering de voortzetting van *ikaṇ*; het element *ka* vindt men ook in NJav. *kaé* „die, dat” (vgl. *kiyé* naast *iki* „deze, dit”).

Daarnaast kent het Oud-Javaans *na*⁵⁾, dat op enkele Rāmāyaṇa-plaatsen voorkomt als „pron. rel. of bijv. lidw.”⁶⁾. 15, 6 *pinalaku nī asiheki sira mawaraha | umajarakēna bhakti rasika na tēka* „men verzocht hem de gunst om te verhalen, om de aanhankelijkheid te betuigen aan hem die kwam”; 1, 46 *nojarku rēñōnta* „wat mijn woord is, luister er naar”, „naar mijn woord (met nadruk) moet ge luisteren”.

¹⁾ Kern, V.G. 8, p. 177.

²⁾ Vgl. ook Brandstetter, Der Artikel, § 13.

³⁾ Ook wel in de ene groep hss. *ikaṇ* etc., in de andere *kaṇ*, bv. Bmḍ. Pur. p. 133, 28.

⁴⁾ Kiliaan, Javaansche Spraakkunst, p. 222.

⁵⁾ Niet vermeld bij Van der Tuuk, K.B.W.

⁶⁾ Juynboll, K.-B.-Ned. Gloss. op het O.-Jav. Rām., p. 285.

Daarnaast vindt men *nan*: in de zin van „namelijk”: Nāg. 81, 4 *kujanmatraya nan caṇḍāla* etc. „de drie lage klassen, nl: c.'s etc.”, vgl. ook 83, 4; *nan*.... *nan* „de een.... de ander” in een citaat uit de tutur Sāras.¹⁾: *nan mamikul usunān, nan lumaku maharwan usunān* „de een draagt de palankijn, de ander zit er in”. Ook in andere talen komt *na* voor: tbat. *na sada*.... *na sada nari* = „de een.... de andere” (dus waar het Soendaas *nu*.... *nu* bezigt). Wanneer een telwoord attributief optreedt, bezigt het Toba-Bataks dit woordje: „deze zes realen van mij” *riyarhu na onom on*; wil men zeggen „deze boom is hoog” met nadruk op hoog, dan luidt dat *matimbo haju on* of *na timbo hayu on*; *i ma boru*²⁾, *na hu-jalahi* betekent „dat is de vrouw, die ik zoek”; „die eerder is geboren” (tgr. „die later is g.”) = *na jolu tubu*. De zelfstandigmakende, een bepaald geval onderscheidende, apart stellende, hervorhebbende functie van *na* blijkt bv. ook uit zijn functie aequivalenten van de superlatief te vormen (vóór-*um*-woorden die als „comparatieven” fungeren) en uit die om „een zinsnede als substantief te doen optreden, zodat wij het met *dat* of *of* na een werkwoord als *weten* enz. hebben weer te geven”²⁾, bv. *indadoñ dipabowa na nuñ juppasa hujur i* „hij vertelde niet, dat hij de lans had kunnen vinden”; hierin is, zegt Van der Tuuk, *na n. j. h.* subject van *i di-p.*; men vergelijkte de hierboven besproken functie van *si* in het Oud-Javaans. Voorts vindt men het bij uitnodigende wendingen: „laat ons *nu* op reis gaan”: *nanón ma* (nadrukswijzer) *hita na mardalan i* („nu mogen wij zijn, die reizen” Van der Tuuk). Adjectivisch fungerende woorden worden in de regel voorafgegaan door *na* achter het woord gevoegd, waarbij ze behoren: *bagas na uli* „een mooi huis”. Ook, wanneer *na* aequivalent is aan ons betr. vnvwd., staat het terstond achter zijn antecedent: *duñ i ro ma sada halak, na mandok* „daarna kwam er een man, die zei”. Het Soembaas kent *na*, „dat vóór een woord of zinsnede, waarop men nadruk leggen wil, geplaatst wordt”³⁾: *na rina* „de beenderen”; *taniaruka suduk, nyuda na merana* „kijk naar de mieren, die zijn vlijtig”. „In heel veel gevallen zou men dit *na* een emfatisch lidwoord kunnen noemen: *əngini na lei-mu?* „waar is uw mán?””. Kern houdt dit *na* (in het Sawoe *ne*) voor een relatief, waaruit zich een lidwoord ontwikkeld heeft, hetgeen ik betwijfel. Intussen heeft soemb. *na* ook de functie van ojav. *n*, dwz. treedt het als voegwoord op.

¹⁾ Van der Tuuk, K.B.W. I, 232 vlg. en 512, waar telkens *nān*.

²⁾ Van der Tuuk, Tobiasche Spraakkunst (1867), p. 244.

³⁾ Kern, Sawuneesche Bijdragen, Bijdragen 41 (1892) = V.G. 6, p. 192 vlg.

In het Menangkabaus treedt weer een op nasaal eindigend „relativum” op, over welks gebruik ik, ter bekorting, naar de Spraakkunst van Van der Toorn verwijs¹⁾. De slot-nasaal van dit woord, dat men voor identiek houdt met het Bontokse artikel *nan*²⁾, is variabel in verband met de aanvangsklank van het volgende woord, een verschijnsel, dat bv. ook het Tontemboan kent bij het niet-persoonlijke lidwoord *ən*, het Sangirees bij de hieronder nader te bespreken *n*, alsmede het Daïri bij het relativum *si*, dat in dat Batakse dialect de plaats inneemt van *na* in het Tobā³⁾. Dit *si* „neemt dikwijls . . . een neusklank aan”, die behoort bij het op *si* volgende woord, zodat men voor toba *na torop* (= talrijk) heeft d. *sintērēm*, hetwelk is te scheiden *si* + *əntērēm*. Hoe is de slot-nasaal van men. *nan* te beoordelen?

Het wil mij voorkomen, dat de „relativa” met variabele nasaal (type men. *nan*) en die met vaste nasaal (mal. *yan*, jav. *sin* etc.) niet gescheiden moeten worden. Het is bekend, dat *n* meermalen optreedt als „passepartout-nasaal”. In het Oud-Javaans bv. vindt men bij de aanvangsnasalering van zg. werkwoordsvormen, wanneer de beginklank van het woord zonder nasalering *j*, *q*, *dh* is, *n* als voorgeslagen nasaal, soms, wat in het N.-Jav. regel is, ook de klassenasaal. „Zonder twijfel hebben beide wijzen van uitspraak reeds vroeg naast elkaar bestaan en zijn ze even oud”, zegt Kern⁴⁾, die beide verklaart uit een oorspronkelijke anuswāra. Men kan zich afvragen, of de constante spelling *sin*, *kan* etc. niet uitspraakvarianten verdoezelt. Dan is het toch wel een curieus feit, dat een zo groot aantal woordjes dat als „relativum” dienst doet naast een vocalisch einde een nevenvorm, soms met verschil in gebruik, heeft die steeds op dezelfde wijze, nl. op nasaal eindigt. Kern wilde in de nasaal een afzonderlijk woordje zien, het lidwoord⁵⁾, dat met de kortere vormen verbonden werd; hij stelde ojav. *ikan* (= *ika* + *n*) *won* geheel op één lijn met gr. *ὄντος δ ἀνήρ* en hong. *ez az ember*, beide uitdrukkingen met het zg. ligatieve artikel. Hij werd hierin gevolgd door Brandstetter⁶⁾, die echter in dit „artikel” twee elementen onderscheidt, waarvan er een meer op de voorgrond kan komen: het ligatieve en het bepaalde (das Bestimmte). Een vollediger gefundeerd oordeel over de recht-

¹⁾ J. L. van der Toorn, Minangkabausche Spraakkunst (1899), § 61 vlgg.

²⁾ Brandstetter, Der Artikel des Indonesischen, § 86.

³⁾ Vgl. Van der Tuuk, Tobasche Spraakkunst, p. 241 vlg.

⁴⁾ Kern, V.G. 8, p. 206.

⁵⁾ Kern, V.G. 8, p. 155 vlgg.

⁶⁾ Brandstetter, Der Artikel, § 13 en 14.

matigheid van deze opvatting zou een grondig onderzoek vereisen naar de waarde en functie van de ligerende nasaal en verwante verschijnselen in de Archipeltalen, iets waarvoor het hier de plaats niet is¹⁾.

Toch zou ik hier voorlopig en onder voorbehoud het navolgende willen opmerken. In vele IN. talen doen zich verschijnselen van nasalering voor tussen twee woorden die nauwer bijeen behoren, bv. tussen een bepalend substantief of adjectief als tweede lid van een „samenstelling” en het eerste lid daarvan (type mori *wiwi-ntahi* „zeestrand”), bij de samengestelde telwoorden, type jav. *těluñ-puluh* „dertig”, bij de verbinding van telwoord en benaming van hoeveelheid: bat. *pitun-golom* „zeven handen vol” (hier echter niet consequent²⁾). In de tweede plaats: naast dit door Adriani „nasale tussen-zetsel” genoemde element bestaan andere procédés om eenzelfde intieme relatie uit te drukken, bv. in talen van Celebes *nu* (loinang *pala nu lima* „handpalm”). Tegen Adriani’s opvatting, dat de nasalering in die talen uit *nu* ontstaan is, heb ik ernstige bezwaren³⁾. Dit *nu* is zonder twijfel, ook volgens Adriani⁴⁾, identiek met het boven besproken (*a*)*nu*. Van interesse is nu wat deze geleerde omtrent het gebruik van deze procédés opmerkt⁵⁾: in de gevallen waar, in verband met de aanvangsklank van het tweede deel der verbinding, de nasalering optreedt, verschijnt deze steeds: *mata ndeme* „zonnescijf”, daar waar men *nu* verwacht⁶⁾, blijft dit vaak achterwege: *mata eo* „zonnescijf”. „Wordt, bij langzaam of nadrukkelijk spreken, *nu* gebruikt vóór een substantief met een praenasaleerbare beginner, dan wordt toch de praenasalering vaak toegepast, hoewel *nu* voldoende is *warwu*) „die zemelen zijn voor . . . e de varkens””. Hier dus *nu* + nasalering: vgl. ojav. *anuñ*. „Ook wanneer een eigennaam of een ander woord dat het lidwoord *i* heeft, met een praenasaleerbare medeklinker begint, wordt deze doorgaans gepraenasaleerd, dus *lalu i m Papa* „het kapmes van Vader”. Hier *i* + nasalering: vgl. ojav. *si: sin*. De „betekenis” van *nu* is hier niet meer dan „namelijk, dat is te zeggen, en wel”, voegt Adriani even verder nog toe⁷⁾. Verder doen dit *nu* en deze nasalering dienst bij de 3e pers. van de „vervoegde

¹⁾ Vgl. ook Bijdragen, 101, p. 201 vlgg.

²⁾ Zie J. H. Meerwaldt, Handleiding tot de beoefening van de Bataksche Taal, p. 93.

³⁾ Zie Bijdragen, 101, p. 202 vlg.

⁴⁾ Adriani, Spraakkunst der Bare'e-taal, V.B.G. 70, § 229 en § 265.

⁵⁾ Adriani, ibidem, p. 420.

⁶⁾ Daarover ibidem, § 14.

⁷⁾ Ibidem, p. 421.

werkwoordsvormen". „De agens volgt onmiddellijk op de(ze) *na*-vorm en wordt geconstrueerd.... met praenasalering of.... met *nu* of ook zonder *nu*, en waar de agens een eigennaam is, met *i*.... De betekenis van *nu* of van de praenasalering is hier die van een lidwoord of van een verklarende partikel.... „namelijk, en wel, te weten"¹⁾. Vergelijkbaar is het veel gebruikte *i* in het Bolaang-Mongondow²⁾: dit *i* heeft volgens Dunnebieer „in hoofdzaak aanwijzende kracht, (is) vaak weer te geven met ons bepalend lidwoord, maar.... ook betr. vnw., genitiefteken enz.". Dit woordje duidt aan, dat het volgend woord met het voorafgaande in verbinding staat, daarmee op enigerlei wijze te maken heeft („en wel, namelijk"), of het vestigt de aandacht op het direct op *i* volgende woord, omdat daarvan bv. zo dadelijk iets zal worden gezegd („wat betreft, aangaande"). Komt dit *i* voor een pers. vnw., dan volgt er, als de beginconsonant van het volgende woord het toelaat, nasalering: *in kita*, etc.³⁾.

Het Tjamoro kent een hele reeks „Beziehungswörter"⁴⁾; een daarvan is *n*⁵⁾: „*n* drückt eine sehr enge Beziehung aus zwischen den Worten oder Ideen, die es verbindet: *ala n hagon nijug* „Kokosblattkorb". Deze *n* treedt op tussen twee substantieven, subst. en poss. pronomen (cf. ojav. *ari-nta* naast *hurip-ta*), subst. en adj., adj. en subst., etc. „Dieses *n* ist im Deutschen nicht genau wiederzugeben. In der Verbindung Subst. + *n* + Adj. kann es aufgefasst werden als verknüpfendes „nämlich" oder „und zwar". Da es sich zurück auf das Substantiv bezieht, entspricht es einem bezüglichlichen Fürworte „der; welcher"; ein Ausdruck wie *i galayde n dikiki*⁶⁾ [„das kleine (nicht das grosse) Kanu"] heisst also wörtlich „das Kanu welches klein (ist)". Costenoble⁶⁾ leidt de „relatieve" functie van *n* af uit een oudere functie als vuller van een verlegenheidspauze (*n* dan < *v*, een nasale vokaal als de Franse syllabensluitende nasaal). In het „Prae-austronesisch" was volgens hem *ta'u*, *v*, *bunuh manuk* „der Mann, e, (hat ein) Huhn getötet"; waaruit zich o.a. de functie van *v* als „Beziehungswort" (betr. vnw.) ontwikkelde: „der Mann, der ein Huhn getötet". In het Sangirees⁷⁾ wordt de afhankelijkheids-, be-

¹⁾ Ibidem, § 287.

²⁾ Vgl. daarover Dunnebieer, *Spraakkunst van het Bol.-Mong.*, Bijdragen, 86, p. 120 vlgg. (§ 245); vgl. § 237; § 229.

³⁾ Zie verder: Bijdragen, 101, p. 204.

⁴⁾ Costenoble, o.c., p. 160 vlgg.

⁵⁾ Ibidem, § 88.

⁶⁾ Ibidem, p. 173.

⁷⁾ Adriani, *Sangireesche Spraakkunst*, p. 219 vlg.

zitsverhouding etc. (door Adriani genitief genoemd) na gesloten eindsyllabe aangeduid door *u* (bij eigennamen en verwantschapswoorden treedt i.p.v. *u* : *i*) en na open eindsyllabe door *n*, dus de met de beginklank van het volgende woord homorgane nasaal. Alle voorzetsels worden door deze partikels met de woorden waarvoor zij staan verbonden, ook sommige voornaamwoorden, voegwoorden en hoofdteelwoorden hebben ze steeds na zich. De *u* en de nasaal doen ook dienst als agenswijzer bij werkwoordsvormen¹⁾. Zo heeft men *tuari-n Simon e* „de jongere broer van S.” en *langi e . . . niriadi-n Mawu Ruata e* „de hemel . . . is door God geschapen”. „Door 't gebruik”, zegt Adriani²⁾ „hebben deze beide partikels de waarde van genitief-aanduiders verkregen en zij zijn bij de substantieven ook 't gewone middel om de genitief-betrekking aan te duiden, maar oorspronkelijk kunnen zij wel niet veel anders geweest zijn, dan koppelwoorden, die de betekenis van 't ene woord met die van 't andere in verband brengen”.

In het Tagalog treedt op als „bep. lidwd.” *an*, na voornaamwoorden treedt *n* op: *an ama-mo* „je vader”; *ito-n tarwo ito* „die mens”. Be-toogde Kern³⁾, dat deze *n* zowel „bijv. lidwd.” als „betr. vwnwd.” (*salanta-n tarwo* „een ongelukkig mens”) is, juistert komt mij voor te zijn de benaming, die Blake⁴⁾ aan deze *n*, die een uitgebreide functie heeft⁵⁾, geeft: „ligatuur”⁶⁾. Na op consonant (behalve op *n*) of tweeklank eindigende woorden vindt men *na*: *ma gulin na tarwo* „een goed man”; *may tarwo sa labás na ibig niyá-n pumósok* „er is een man buiten wiens wens het is binnen te treden”. Bij dit *na* is that., ojav. *na*, min. *na* + nasaal te vergelijken. Voorts: in het Tagalog luidt „de grote hond” *an aso n malaki* (*an*, vgl. ojav. *an*). Blake⁷⁾ stelde voor, in *an* te onderscheiden *a*, „the root particle”, dat als artikel fungeert en *n*, de genoemde ligatuur. Hij stelt naast elkaar op één lijn: *a-n tarwo* „de man” en *ito-n tarwo* „deze man”; op de duur is echter *n* in *an* een vast bestanddeel geworden. In nevenverwante talen

¹⁾ Ibidem, p. 189 vlg.

²⁾ Ibidem, p. 190.

³⁾ Kern, V.G. 8, p. 166.

⁴⁾ F. R. Blake, A grammar of the Tagalog language, §§ 20 vlgg.; 311; 423 vlgg.

⁵⁾ *n* etc. vindt men als volgt: „in general words that stand to another in the relation of modified and modifier are joined together by connective particles called the ligatures” (Blake). De ligatuur wordt evenwel vaak achterwege gelaten: Blake, o.c., § 423.

⁶⁾ Soms treedt *n* op i.p.v. *n*: *báro-n kastilá* „Spaans hemd”.

⁷⁾ Blake, JAOS. 27, p. 341.

(Iloko Ibanag, e.a.) komt *a* als ligatuur voor: ib. *toy a balay* „dit huis”. De mening van Brandstetter¹⁾, dat tag. *ñ* < *añ* is verkort, is onwaarschijnlijk, gezien de grote verbreiding van *ñ* als „bindend element” in combinaties van nauwer bijeenbehorende woorden.

Zoals gezegd, is de door Kern gegeven en bij mijn weten nog algemeen gevolgde voorstelling ten aanzien van het Oud-Javaans deze, dat een als afzonderlijk te beschouwen lidwoord *ñ*, nevenvorm van *añ*, zich met een aantal aanwijzende woorden kan verbinden. Bij Kern's uiteenzettingen²⁾ zou ik echter enige kanttekeningen willen maken. Vooreerst is de opmerking, dat *ika*, *iku* etc. „zelfstandig” zijn³⁾ niet geheel juist: in het voorbeeld *tan yogya ulahteku* is m.i. *iku* bij *ulah* bijvoegelijk⁴⁾. Wanneer *iku* etc. bijvoegelijk vóór het substantief staan, worden ze, evenals *ri* etc., meestal door de nasaal gevolgd. Wordt een substantief nader bepaald⁵⁾, dan blijft de nasaal wel vaak, maar niet steeds, achterwege: Ādip. p. 7 r. 8 *riñ sajinta*; 13 v. o. *ikañ alas paburwan ira*; p. 10, r. 12 *gētiñ in rwan in waduri*; 16 *in mārğa nira*; p. 11, r. 2 *tan hana ñ kawikāra niñ akṣi*, p. 26, 16 *ikañ wañsanta*; p. 49, r. 1 *hanen jēro wētēñ sañ U.*; Bmđ. Pur. p. 111, 2 e.a. *riñ rahadyan sañhulum* naast *ri r. s.*; op dezelfde wijze p. 120, 20 *niñ: ni*; p. 130, 6 *niñ pārswanya wetan* (in alle hss.).

„Wanneer”, zegt Kern verder⁶⁾ „het substantief, zonder van een volgende genitief gevolgd te zijn, op andere wijze nader bepaald wordt, hetzij door een voorgevoegd *si* of *sañ*, of een volgende locatief, is de toevoeging van 't lidwoord *ñ* overbodig; bv. *ikana si T.* „die T.”; *ikana alas i L.* De uitzonderingen op de gegeven regel ten opzichte van 't al of niet toevoegen van 't lidwoord zijn zeldzaam en daarenboven hier en daar verdacht”. Zij zijn er evenwel: Bmđ. Pur. p. 114, 17 *riñ bhaṭṭāra S.* in de ene groep hss.: *ri bh. S.* in de andere; p. 121, 26 *niñ sañ bapa* naast *ni s. b.*; p. 126, 4; p. 140, 15 *riñ dakṣiṇa* naast *ri d.* etc.

Verder vestig ik er de aandacht op, dat *ta*, *tañ* „dat in betekenis van *ika*, *ikañ*, ook als lidwoord, niet verschilt, behalve dat het ietwat deftiger is”⁷⁾, niet alleen zg. zelfstandig voorkomt (*ta hetu* „dat is (de) oorzaak”), maar ook daar waar het volgende substantief nader

1) Brandstetter, Artikel, § 14.

2) Kern, V.G. 8, p. 154 vlgg.

3) Ibidem, p. 155 boven.

4) Ondanks wat Kern zegt op p. 155, r. 14 en 15.

5) Ibidem en p. 162 midden.

6) Ibidem, p. 155 onder.

7) Ibidem, p. 160.

bepaald wordt of een titel is: *ta mahārāja* „de koning”. Daarnaast „ook wel met *ñ*”: „in 't algemeen vindt men titels even vaak met als zonder voorafgaand lidwoord gebruikt”¹⁾: *tañ agni* „het vuur, de Vuurgod”. Het woordje *ta* is voorts ook persoonlijk lidwoord: *ta Suprabhā* „S”. Zo kan ook van *sañ* („eigenlijk *sa* + lidwoord”²⁾) voor een eigennaam „het lidwoord” worden weggelaten: *sa Pulomā*, al is *sañ* „verreweg 't meest gewone”³⁾. Voorts bevat *ḍaṇ ḍa* „de oudere uitspraak van jav., malag., fidji enz. *ra*, dat deel uitmaakt van *ratu*, *ḍatu* (etc.)”⁴⁾. Men heeft dus in het Oud-Javaans naast elkaar *ra-brāhmaṇa*, *ra-kawī*, *ra-putu* etc. en *ḍaṇ ācārya*; er is een verschil in vorm, maar ook een verschillend gebruik: de oudere vorm met de *ḍ* wordt voor naam of titel van geestelijke personen, leraren etc. gebezigd. Opmerking verdient, dat de combinatie *ḍaṇ hyaṇ* in het Nieuw-Javaans luidt *ḍahyaṇ*, *dahēṇ*, *rahyaṇ*, „dus zonder lidw. *ñ*”, waarnaast, in andere betekenis (nl. „beschermgeest van een oord, veld of huis”) *danhyaṇ*. We kunnen het, dunkt mij, voor ons doel in het midden laten, of we in het Javaanse *ñ* een oorspronkelijk lidwoord moeten zien (dus het gebruik Ādip. p. 66, 4 *sugyan durbalā ñ patapan denya*; 57, 5 v. o. *mahurwusana ñ yajña sarpa* oorspronkelijk) of wel het moeten beschouwen als in oorsprong een ligerende nasaal (die zich uit „spontane nasalering” kan hebben ontwikkeld) en die voor het taalbewustzijn de functie van determinatie is gaan dragen —; vaststaat, dat in *tañ* naast *ta*, *sañ* naast *sa*, *ḍaṇ* naast *ra ñ* als determinerend element tautologisch is. Vermoedelijk zullen de combinaties met *ñ* als een nauwere verbinding van *ta* etc. + volgende naam etc. zijn gevoeld, m.a.w. hier overweegt de ligerende functie. Zo schijnt het mij ook te staan met *siñ* naast *si*, *anuñ* naast *(a)nu*, etc.; al is soms een nuancering in functie opgetreden, de vorm met nasaal mag wel beschouwd worden als aanvankelijk te duiden op een nauwere verbinding of samenhang van *si* etc. + het volgende woord. Soms (*ḍaṇ*, *siñ*) zal de *ñ* een vast bestanddeel zijn geworden, soms (*ikañ*: *ika*) drager van een bepaalde functie⁵⁾.

¹⁾ Ibidem, p. 161.

²⁾ Ibidem, p. 163.

³⁾ Dit *sañ* wordt in bepaalde streken (Banjoewangi) = *siñ* gebezigd; zie Van der Tuuk, KBW. III, 391 vlg.

⁴⁾ Kern, o.c., p. 164.

⁵⁾ In de handschriften (zie bv. kritisch apparaat in de edities van het Bmḍpur. en Agast.) vindt men tal van plaatsen, waar vormen met en zonder *ñ* worden gegeven; duidt dit op onzekerheid van taalgebruik of op pogingen tot aanpassing van afschrijvers aan wat voor hen normaal was?

Merkwaardig zijn ook de verbindingen als Ādip. p. 55, 3 v. o. *kita n nāga Takṣaka*; p. 108, 7 v. o. *kamu n hyaṇ Yama*¹⁾: al is het volgende woord als eigennaam voldoende bepaald, toch treedt *n* op. Is *n* verbindend daar, waar het als z.g. relatiefpartikel voorkomt²⁾, bv. BY. 1, 7 *bhyaktācāmana pādapaṅkaja bh. Ḥ. mara n umastawā sira* „het is duidelijk dat men Ḥ. vereert als men hem vereert”³⁾; is hier *n* = *n* of een in dit opstel behandeld releverend woordje?

Mocht men evenwel op de gedachte komen om ojav. *n* steeds als verbindend element te beschouwen en de determinerende functie aan het voor *n* staande element toe te schrijven (*ika-n alas* „het bos”, *ika* — pauze — *alas* „dat is een bos”), en dan in de gevallen, waar aan *n* niet woorden als *ika*, *sa*, *ri* etc. voorafgaan, niet *n*, maar (althans in een vroeger stadium) *aṇ* aan te nemen³⁾, waarvan de *a* in een dan meestal voorafgaande *a* zou zijn opgegaan (Ādip. p. 27 *gumawayakēna n ulah*; p. 54 *magawaya n yajña sarpa*; p. 55 *anēmwa n wighna*; p. 57; p. 66 *sugyan durbalā n patapan*; p. 108 *kaṇguh ta n malin*; p. 109; p. 116; p. 117; p. 118; p. 119 *tan adharma n ulah*, enz.), dan zou men op bezwaren stuiten, o.a. op dit, dat er toch gevallen van *n* na andere klank dan *a* bestaan: Ādip. p. 120, 12 *sēḍēn tēnah n we*; p. 128, 12 *nihan n astra sādhana nin umalap ika*.

Anderzijds ziet men aan het Soendaas, dat vooropplaatsing van attributieve demonstrativa kan samengaan met afwezigheid van een bepaald lidwoord: *eta budak saruwa jaṅkuṇna jōn dulurna* „die jongen is even lang als zijn broer”. De in het Nieuw-Javaans bestaande woordvolgorde: attributief demonstratief achter het substantief vindt men reeds in de Middel-Javaanse kidoengs, bv. Sor. 2, 19 *laku iki tan uruṇa*, cf. 88; 89 *tuha inutus won iki denira sri bhupati*.

Het wil mij voorkomen, dat het Maleise relativum *yaṇ* (*jang*) zich verhoudt tot een woordje *ya* als *siṇ* tot *si*, *anun* tot (*a*)*nu*, *nan* tot *na*⁴⁾. Dat *ya* zou men kunnen identificeren met oudjav. *ya*, dat op een plaats als Rām. 2, 26 reliëf geeft: „(vroeger zwegen de tijgers) *sinhomēhah ya malapākuru* „de leeuwen kreunden, de hongerige, magere” (of „die hongerig en mager waren”), of „de l. k., hongerig,

¹⁾ Juynboll drukt *kitaṇ* en *kamu n*.

²⁾ Kern, V.G. 8, p. 288.

³⁾ Vergelijk het Tagalog, waar het bep. lidw. *aṇ* is, doch na voornaamwoorden *n* optreedt.

⁴⁾ Hetzelfde verband legt, naar ik zie, Brandstetter, Der Artikel, § 55. Overbodig te zeggen, dat Kern's opmerking (V.G. 8, p. 288) „Het Maleische *yaṇ* dankt zijn relatiefbetekenis aan *n*, dat een verkorte vorm is van *ibanag na*” m.i. onjuist is.

uitgeput"); 3, 4 *aneka saji saṅgrahēkānabhiṣeka yomēh tēka* „veelvuldig waren de plechtige voorbereidselen voor de wijding die aanstaande was" (Kern¹); 3, 5 *sugandha kumukus n asēp ya tinata kabeh tut sisi* „geurig rookten de (testen) wierook, die alle langs de kanten gerangschikt waren" (Kern¹); 4, 63; 10, 7 *ikanan wre ya masampe* „deze onbescháámde aap"; 15, 55. Daarnaast is *ya* demonstratief en in deze functie door Brandstetter²) met het artikel *ya* in het Haraya verbonden. Zeer vaak zelfstandig-terugwijzend: Bmđ. Pur. p. 78, 21 *ya ta mataṅnya n bodha naranya* „dat is de reden, dat hij kennend genoemd wordt"; Rām. 2, 25 *sampun pējah pwa ya* „zij nu was dood"; dubbel: 43 (tengevolge van een schot van Rāma wordt Mārīca machteloos) *kontal katub ya tamatan papulih mulih ya* „weggeslingerd, verdrongen werd hij, hij ging heen zonder de strijd te hervatten"; maar ook meermalen „tautologisch": Rām. 2, 15 *san R. L. alah magiraṅ tumon ya* „R. en L., die hadden veel vreugde er naar te kijken"; 6, 187 (alle dieren...) *suśīla duśīla wēnan ya hinsan* „goed- en kwaadaardigen, die mag men van het leven be-roven"; nadruklegend: 3, 8 *anak nira atah ya ratwa kaharēp niraṅ K.* „haar zoon, die zou koning zijn, was het verlangen van K."; 2, 9. Dergelijk gebruik van pronomina demonstrativa is ook in andere talen wēlbekend: ten onzent zeer vaak in omgangstaal: *mijn oom die is architect; die dame die zei zo juist, dat...*; zeer veelvuldig ook in de Franse omgangstaal: *ma femme, elle est venue; Annibal..., il fit voir*. Soms is deze constructie in de schrijftaal doorgedrongen: *Die Treue, sie ist doch kein leerer Wahn* (Schiller). Men spreekt hier van reprise van een substantief of eigennaam door een pronomen; „quand on veut attirer l'attention sur un mot, on la place volontiers au commencement de la phrase"³). Of men spreekt van Herausstellung van het substantief⁴): „Bloß begonnene, nach der Hemmung weitergeführte Sätze sind auch die Nominative⁵), an die sich ein Vollsatz mit einem Pronomen anschließt, das den Nominativ aufnimmt". Ook in Indonesische talen is het verschijnsel wēlbekend: ojav. Ādip. p. 10 *ikan watsa wruh ika ri lapanta* „de kalveren, die weten, dat ge honger hebt"; Sor. 3, 15 *ndan ken M. tumanduka sira* „toen ging M. naar binnen"; 3, 58 *srī narapati sampun mantuk sira*; het pronomen

¹) Kern, V.G. 10, p. 93.

²) Brandstetter, o.c., § 55 en 56.

³) Nyrop, o.c. 5, § 6.

⁴) Bv. Behaghel, Deutsche Syntax, 3, § 1120.

⁵) Deze term geldt uiteraard alleen voor talen die nominatieven kennen.

kan ook terstond achter het substantief of de eigennaam staan: Wir. p. 11, 28 F. *mahārāja Y. sira tambe nin tumama* „koning Y. was de eerste van hen, die naar binnen gingen”.

Er zijn in het Oud-Javaans echter ook verscheiden plaatsen, waar men m.i. kan aarzelen omtrent de juiste weergave van *ya*. Bv. Rām. 2, 5 (het bos leek bekoorlijk en boog zich voorover, als wilde het zich spiegelen) *chāyānya yeninētiniōt ya mawas rikan lwah*, „zodat de schaduw er van duidelijk zichtbaar was in het water” vertaalt Kern¹⁾; is het „letterlijk”: „de s. ervan, die werd z., die was duidelijk in h.w.”?, of is het beter, het eerste *ya* met „indien” (dus = *yan*) weer te geven?; 2, 14 *gambhīra śabda nikanan mamutēr ya mandra | yānkēn paḍahya nikanan maninum magoṣṭi* „diep was het geluid van hen, die karnden, welluidend, als het muziekinstrument van hen, die in gezelschap een drinkgelag houden”, of is het juister, *ya m.* te vertalen met „dat (nl. het geluid) was w.” en *yānkēn* etc. met „dat was”. M.a.w. heeft *ya* hier demonstratieve of relatieve functie? Het beste lijkt mij te zeggen: noch het een noch het ander: onze categorieën zijn hier niet van toepassing: *ya* slaat terug op het geluid en voegt na het eerste praedicaat *gambhīra* nog twee toe, één in een enkel adjectief bestaande en één dat een zin omvat; beide praedicaten worden met een zekere nadruk of emfase onder onze aandacht gebracht. Dan: 2, 15 *darpān kidan ya makidan-kidanan ya madrēs* „dartel waren de reeën, die huppelden, vlug”. In 2, 24 is *ya* het „tautologisch anaforisch demonstratief”: *tēngēknya yenarah-arāh nira* „hij mikte op haar nek” (Kern²⁾), maar als er bij *tēngēk* nog een praedicaat zou zijn gevoegd, dan zou men *yenarah*² als een „relatieve zin” opvatten (vgl. 3, 5). Volgens de Balische interlineaire vertaling is 2, 33 *ya* = *ika* („pron. 3e pers.”³⁾): *tan dwa n musuh tēka parēn sumahab ya rodra* „weldra kwamen de vijanden tegelijk opzetten in dichte drommen, vreselijk” (Kern⁴⁾); met 2, 26 en derg. vergeleken, zou men ook een andere interpunctie kunnen overwegen, en *y. r.* bijeen nemen.

Onjuiste opvattingen zijn er m.i. ook verkondigd ten aanzien van het gebruik van *sin* en *kan* in het Javaans in de zg. modale imperatief, een formatie, waarmee men uitdrukt hoe een bevolen handeling moet plaats hebben of hoe een persoon zich heeft te gedragen: *tulisēn sin bēcik* „schrijf het goed!”; *sin gēlis* „wees vlug!”, *mlakua sin kēbat*

¹⁾ Kern, V.G. 10, p. 85.

²⁾ Ibidem, p. 87.

³⁾ Juynboll, Gloss. op het O.Jav. Rām., p. 412.

⁴⁾ Ibidem, p. 88.

„loop toch wat vlug”. Walbeehm¹⁾ betoogt, dat „de vormen met *sin* of *kan* in verband met de betekenis van het betr. vnnw. meer uitdrukken een bijwoordelijke bepaling bij een genoemd of als bekend verondersteld gebod, evenals dat het geval is, wanneer wij in het Hollands zeggen *vlug wat*”. Ik neem niet aan, dat hier *wat* in *vlug wat* correspondeert met *sin* of *kan* en dat dat „*du*” relativa zijn. In ieder geval zit hij te veel vast aan het begrip „betr. vnnw”. Kiliaan²⁾ tracht ook hier weer het ellipsen-stokpaardje te berijden: men beveelt bv. eerst „maak zeven koekjes van kleefrijst van zeven kleuren”: *garweya juwadah pitun tētēlan warna pitu* en daarna „de koekjes moeten alleen klein(e) zijn”: **tētēlane kudu tētēlan sin cilik² bae* „de vastgeklutste koekjes moeten alleen zulke wezen die klein zijn”, wat dan met ellips wordt (geworden is) tot *tētēlane sin cilik² bae* „de koekjes moeten klein zijn”. Dit is volstrekt niet nodig; wat de Javaan m.i. beveelt is: „maak zeven zus-en-zo koekjes” en dan „(de) koekjes, klēine” (niet gewone of grote, neen klēine). De laatste zin kunnen wij vertalen met „de k. moeten klein zijn”. Zo is ook *olehmu līngih sin kapenak* m.i. uit te leggen als „ga gemakkelĳk zitten” en evenzo *līngia sin k.* De explicatie van Kiliaan (d.i. *līngia, dene olehmu līngih sin kapenak*) moge waarde hebben als perifrased met Javaanse woorden, niemand heeft bewezen, dat een zin van dat type ten grondslag heeft gelegen aan de modale wendingen met *sin*. Ook hier lijkt mij de releverende waarde van woordjes als *sin* duidelijk. Merkwaardig is in dit verband een plaats in de Kuñjarakarna, p. 58 ond.³⁾ *mapa lwirnya? kadi walañ sinundukan inuñsinya sin aglis* „hoe zagen zij er uit? Als doorregen sprinkhanen. Zij zochten in allerĳl een goed heenkomen”⁴⁾. Hier heeft *sin aglis* geen „modale” functie⁵⁾: het door *sin* gereleveerde adjectief *aglis* staat hier bij een werkwoord gevoegd en niet zoals in de eerder aangehaalde gevallen, bij een substantief. In een zin als (Poensen, Bloemlezing, p. 73, 3) *mbanjur kēpriksaa kan tērañ* „vervolgens moest er nauwkeurig onderzocht worden” souligneert men, dat het onderzoeken, dat op zichzelf vast staat, nauwkeurig dient te geschieden⁶⁾. Een parallelle constructie heeft bv. het Tjamoro⁷⁾, waar „een als adverbium optredend adjectief”, als het achter het praedicaat staat, door het relativum wordt voorafgegaan: *malago na gofcadig* „hij loopt zeer snel”; *agan na*

¹⁾ Walbeehm, W. als Zind. . . , p. 95, § 183. ²⁾ Kiliaan, Jav. Spr., p. 313.

³⁾ D.i. bij Kern, V.G. 10. ⁴⁾ Zo Kern, V.G. 10, p. 25.

⁵⁾ Een hypothese ter verklaring van de ontwikkeling daarvan geef ik elders (De Javaanse den-vormen). ⁶⁾ Vgl. ook Poensen, o.c., p. 275.

⁷⁾ Costenoble, o.c., p. 504 vlg.

a^s gan! „roep hem luid!”.

Ik voeg hier nog een opmerking toe naar aanleiding van het gezegde over de door meer dan een auteur aangenomen ellipsen. Zoals uit mijn betoog reeds voldoende duidelijk zal zijn, geeft bv. Gerth van Wijk een averechtse voorstelling, wanneer hij zegt¹⁾, dat *yañ* in uitdrukkingen als *yañ aku*; *yañ bapa* „de vader”, hoewel het als bep. lidwd. dienst doet, eigenlijk het relatieve voornaamwoord blijft, waarvan het antecedent verzwegen is. De „wezenlijke betekenis” van deze uitdrukkingen is volgens hem: „de persoon, die ik is”; „hij, die de vader is” etc. Als argument voert hij dan aan, dat in dergelijke zinnen *yañ* kan worden voorafgegaan door een praepositie, „die dan eigenlijk behoort bij het verzwegen antecedent”. Het lijkt mij overbodig toe te lichten, waarom mij dit onjuist voorkomt: als mal. *yañ* in functie beantwoordt aan ojav. *si*, zou men *oleh yañ* kunnen vergelijken met *de ni*. Bij opvattingen als van Gerth van Wijk en Kiliaan lijkt mij nog steeds de XVIIe en XVIIIe eeuwse ellipsen-leer op de achtergrond aanwezig te zijn, de leer nl., dat iedere normale taaluiting de vorm had van een logisch oordeel of als een zin uit een volgens de wetten der logika opgebouwd betoog: was er daarbij vergeleken iets „te weinig”, dan nam men een ellips aan. De IN. relativa kunnen vaak achterwege blijven: ng. daj. *iä jari kalapean talo awañ injanjie* „hij heeft vergeten wat hij beloofd had” kan men ook zeggen zonder *awañ*. Ook hier is m.i. geen ellips aan te nemen: mal. *ada sěoran tabib yañ hěndak běrjalan* verschilt slechts in de hier meermalen genoemde nuance van *a. s. t. h. b.*, waar men *h. b.* kan vervangen door een ander adjectivisch fungerend woord. — Een argument tegen de opvatting, dat *yañ* oorspronkelijk relativum zou zijn, lijkt mij nog te liggen in het bekende feit, dat *yañ* en equivalenten in de regel niet door een subjectieve werkwoordsvorm gevolgd kunnen worden, wanneer zij terugslaan op het object, dus niet *orañ yañ saja mēlihat itu sakit*, maar o. y. *saja lihat i. s.* „de man, dien ik zie, is ziek”. Vergelijk men nu *orañ sakit itu saja lihat* „dien zieken man zie ik” met o. y. *s. l. i. sakit*, dan blijkt *yañ* in het tweede zinnetje weer het afzonderlijk stellende, determinerend-releverende *yañ* te zijn (tegenover andere mensen, die niet ziek zijn); y. s. *l.* wordt ahw. een eenheid, een attriboot bij *orañ*, waarmee de plaats van *itu* achter *s. l.* in overeenstemming is: vergelijk *orañ sakit itu mati*. Ook in de eveneens zeer bekende constructie *inilah orañ yañ kěcurian topinya* ligt een argument, gebouwd als *inilah orañ tua*; y. k. t. is $\pm$ „de bewuste, zijn hoed is

¹⁾ Gerth van Wijk, *Spraakleer der Maleische Taal*³, § 369.

gestolen" of „de-bewuste-van-de-gestolen-hoed". Van een Menangkabause zin *si Anu nan kamatian ana*⁵ „N. N. is het, wiens kind gestorven is", kan men *si Anu* als subject, *n. k. a.* als praedicaat opvatten, evenals bv. in *si Anu mati*. Ook het reeds genoemde gebruik van *yan* in *yan aku*, ng.daj. *ijā aku* „wat mij betreft"¹⁾ kan als argument tegen Gerth van Wijk c.s. dienen.

Ook in talen buiten de Indische Archipel zien we, dat samenhang tussen relativa en demonstrativa of het lidwoord, ja, ontwikkeling van de relatieve functie uit een aanwijzende elders welbekend is. Ook in de Semietische talen worden „gewisse Demonstrativa . . . durch Verschiebung im etymologischen Gefühl zum Nebensatze gezogen und entwickeln sich dadurch zu Relativa. Wie schon für die Demonstrativa sich kein fester ursemit. Sprachgebrauch aufstellen lässt, so gehen in der weit jüngeren Differenzierung der Relativa die einzelnen Sprachen erst recht auseinander"²⁾. In het Arabisch bv. treedt als relativum op *alladī*, dat het bep. lidwoord *al* bevat, versterkt met *la*, en voorts het demonstrativum *dī*³⁾.

Van de Afrikaanse talen noem ik het Ewe: „Das Relativpronomen ist *si* pl. *siwó*"; „das Relativpronomen *si* ist dasselbe wie das Demonstrativ *si*, und man könnte *si* deshalb ebenso gut ein Demonstrativpronomen des vorangehenden Substantiv nennen: *ati si mekpó* „Baum diesen ich habe gesehen, dies wird dann: Baum, den ich gesehen habe"⁴⁾.

Voor het Aegyptisch is aangetoond, dat in de inscripties uit het teken van het nevenschikkende demonstrativum dat van het onderschikkende relativum is voortgekomen: het tweede treedt in latere tijd vaak op daar, waar in oudere teksten het eerste staat. Hypotaktische zinsbouw zien we zeer dikwijls in historische tijd zich uit parataktische ontwikkelen. Er is een duidelijke samenhang met bepaalde culturele stadia: de gewone omgangstaal in de moderne talen kent belangrijk minder hypotaxe en relativa dan de schrijftaal, en hetzelfde verschijnsel vertoont bv. het Latijn, waar tegenover *adulescens hic est NN.*, *ei vivit pater* uit de omgangstaal in de schrijftaal zou staan: *a. h. e. N.N.*, *cui v. p.* De ingewikkelde periodenbouw van de Griekse en Latijnse auteurs werd zeker niet door hun minder ontwikkelde

¹⁾ Zie A. Hardeland, Grammatik der Dajackschen Sprache (1858), p. 108.

²⁾ C. Brockelmann, Grundriß der vergl. Gramm. d. semitischen Sprachen I (1908), p. 324.

³⁾ Vgl. C. Brockelmann, Semitische Sprachw.² (Göschel; 1916), § 157.

⁴⁾ D. Westermann, Grammatik der Ewe-Sprache, Berlin 1907, §§ 92 en 93; ik laat de formulering voor rekening van Westermann.

tijdgenoten en evenmin door hen zelf, als ze in de dagelijkse omgang spraken, toegepast.

Aan de Ural-Altajse en de Fins-Ugrische taalgroep laat zich dit verschijnsel en de samenhang met een cultureel stadium ook duidelijk demonstrenen. Bijzinnen zijn daar veel minder in gebruik dan in klassiek Latijn en in de moderne Indogermaanse schrijftalen. Maar het Hongaars en Fins, de twee leden van die groepen die gesproken worden door de volkeren met de hoogst ontwikkelde cultuur, de twee enige werkelijk ontwikkelde cultuurtalen, zijn, ten dele onder invloed van Indogermaanse talen, het verst gegaan in het gebruik van relativa en relatieve zinnen.

In andere gevallen hebben zich relativa ontwikkeld uit vraagwoorden. Zo bv. het Latijnse *qui quae quod*, dat van onbepaalde en vragende functie uit relatieve functie kreeg: bv. Fest. p. 166 *pecuniam quis nancitor, habeto* „vindt iemand geld? (dan) zal hij het hebben” > „wie g. v., z. h. h.”, en uit het vragend gebruik: Caes. B. G. 1, 28, 3 *nihil erat, quo famem tolerarent* „er was niets: waarmee zouden ze de honger kunnen hebben dragelijk maken?” > e. w. n., waarmee z. de h. etc.”. De nevenvormen *quis quis quid* bleven als zelfstandige vraagpronomina in gebruik. Het ontwikkelingsproces heeft zich hier reeds grotendeels in voorhistorische tijd afgespeeld. Jonger is het overnemen van relatieve functie door Germaanse vraagwoorden en indefinita: eng. *who*, du. *welch*, *wer*, ned. *welk* etc.; vgl. *wie waagt*, (*die*) *wint* < *w. w.?*, (*die*) *w.*, onder invloed van Latijnse constructies¹⁾ ook over het tussenstadium van de afhankelijke vraag en attributief relatief gebruik: (schematisch voorgesteld) *welke man gaat daar?*; *ik weet welke man daar gaat*; *ik ken den m., w. d. g.* Ook in het Georgisch bv. zijn „als Relativpronomina die fragenden in Gebrauch, die dann gewöhnlich -c angehängt bekommen”²⁾. Van de Indonesische talen is hier het Sangirees te noemen³⁾. Hier wordt als relativum in het enkelvoud *i sai* (van personen) en *apa* (van zaken) gebruikt, in het meervoud *apa*. Dit zijn eigenlijk de vraagwoorden „wie?” en „wat?”, maar in hun „relatief” gebruik worden ze met het volgende woord met *n* verbonden, die „zo goed als een deel van

¹⁾ O. Behaghel, Deutsche Syntax, I, p. 374. Het attributief relatief gebruik van *welk* vindt men in de 13e eeuw op Nederlands gebied, later op Duits gebied (*dat ic eenen twist hadde...*, *welke twist*, a^o 1288); *Lucrecia, welke Lucrecia* (lat. *L., quae L.*).

²⁾ A. Dirr, Einführung in das Studium der kaukasischen Spr. (1928), p. 61. p. 61.

³⁾ Vgl. Adriani, Sangireesche Spraakkunst (1893), p. 248 vlg.

het vnvwd. is" (Adriani): bv. Marc. 4, 24 *i kamene apan makadinihē* „gijlieden die hoort". Die *n*, die volgens Adriani een soort van aanwijzer of lidwoord is, bevat naar zijn mening juist de relatieve kracht ¹⁾. Dit laatste is voor mij zeer de vraag. Ik ben eerder geneigd deze *n* te beoordelen als de slotnasaal van min. *nan*, ojav. *sin* etc.

Andere talen bezitten wel een relativum, maar gebruiken het betrekkelijk weinig. Zo het Turks, dat slechts één relativum heeft, nl. *ki*, dat onveranderlijk is. Wil men een afhankelijkheids- of andere betrekking uitdrukken, dan laat men op *ki* volgen de overeenkomstige casus van het pronomen van de 3e persoon *o*: „de koopman, wiens zoon ik zag": de koopman *ki anyñ* (gen. bij *o*) de z. ik z. Men vergelijkte hierbij de bekende IN. constructie: (mal.) *pñcuri, yañ disuruh oleh hakim kuduñ tañannya* „de dief, wiens hand de rechter beval af te houwen". Het Turks drukt ons „die, welke" echter veel vaker door bepaalde verbaalvormen uit. Ook in IN. talen treft men herhaaldelijk daar, waar wij een relatieve constructie bezigen, een andere aan. Hoezeer dat wat wij onder relatieve zin en relatief pronomen verstaan kan ontbreken wordt bv. duidelijk uit het Boeginees en Makassars. In de eerstgenoemde taal is *bili^s uwatinrowi* „een kamer, ik slaap er" ²⁾ (*atinrowi* = „ergens slapen"), d.i. „een k. waarin ik s.". Wil men nu zeggen: „de kamer etc.", dan komt het „bep. lidwd." *é*, dat als suffix optreedt, achter het geheel, niet achter *bili^s*, dus *bili^s uwatinrowiyé* ²⁾. Ook het Bimanees heeft geen relativum: „de man die eet" is „de etende man". „Degene die" etc. wordt er uitgedrukt door *dou* „mens", *rawi* „werk", *parakara* „zaak" enz. met een werkwoord, dat equivalent is aan ons werkwoord in de relatieve zin ³⁾. In het Mangarai doet *ata* „mens, persoon, wezen" dienst als relativum, ook wanneer een zaak antecedent is: „boombladeren die waren afgevallen": *sawñ haju ata poli lodad*. Dit *ata* geeft ook tegenstelling of verschil aan; voorts is het nadrukwijzer ⁴⁾. Hier heeft zich dus bij woorden voor „mens" en „zaak" een relatieve functie ontwikkeld, elders (bv. het Jav. *won* „mens", het Atj. *atra* „zaak") zijn woorden met deze betekenis als voegwoord gaan dienst doen ⁵⁾.

Boven kwam reeds ter sprake, dat tegenover onderschikking van

¹⁾ Adriani, o.c., p. 204 en 249.

²⁾ Zie verder Matthes, Boegineesche Spraakkunst, § 201; vgl. ook der Makassarsche Spraakkunst, § 158.

³⁾ Vgl. Jonker, Bimaneesche Spraakkunst (V.B.G. 48), § 226.

⁴⁾ Zie A. Burger, Voorlopige Manggaraise Spraakkunst (Bijdragen, 103, p. 1 vlgg.), § 60 vlgg.

⁵⁾ Zie C. Snouck Hurgronje, T. B. G. 37, p. 622 vlgg.

onze schrijftaal in omgangstaal en in meer primitieve taal in het algemeen veelal nevenschikking staat. In het Maleis en andere IN. talen is dit type welbekend: *ditěnah jalan itu ada suatu lobañ, maka didalam lobañ itu ada sěekor ular*; onze schrijftaal verbindt met „waarin”. In ouder Duits is deze constructie welbekend en in moderne dialecten nog over: *der bruder und guckt immer zu tief ei's glasel (und = „der”)*. Zo hebben het Fordaats¹⁾ en Jamdeens²⁾, waar een „eigenlijk betr. vnnw.” niet bestaat, een woordje *ma*, dat volgens Drabbe slechts schijnbaar een betr. vnnw. is; „in werkelijkheid is het volgens onze mening slechts een voegwoord, dat dient om twee zinnen te verbinden, en tegelijk den bijzin in betrekking te brengen met wat in het Holl. het antecedent van het betr. vnnw. zou zijn”. Het woordje *ma* kan ook achterwege blijven. Iets dergelijks bezit het Sangirees in *ku*³⁾.

Van sommige IN. talen zou men echter, als men oppervlakkig afgaat op wat de spraakkunsten zeggen, de indruk krijgen, dat ze vele relativa hebben en over een grote variatie van uitdrukkingsmiddelen beschikken. Zo schrijft Costenoble⁴⁾ zeven bladzijden over de relativa en correlativa in het Tjamoro. Maar de eerste zin van zijn uiteenzetting geeft al een andere kijk: „Als Relativa und Korrelativa dienen Beziehungswörter, ferner hinweisende, fragende und persönliche Fürwörter”.

Boven leerden we het Deense geval kennen: een woord voor „daar”, dat als relativum is gaan dienst doen. Er zijn meer talen, die wat men zou kunnen noemen een passepartout-relativum hebben. Merkwaardig is op dit punt het Nieuw-Grieks, dat het woordje *ποῦ* „waar” ook als relativum bezigt, ook bij een persoonlijk antecedent: „de man, die gekomen is”: *ὁ ἀνθρώπος ποῦ ἦρθε*; „de man, dien ik gezien heb”: *ὁ ὁ. ποῦ εἶδα*; „le boulanger à qui j'ai acheté le pain”: *ὁ ψωμάς ποῦ ἄγορασα τὸ ψωμ.* Men denke hierbij aan Maleise voorbeelden als *orañ cina tēmpat saya běli tēmbakau* „de Chinees, bij wien ik tabak koop”; *ialah tēmpat mēnaruh suka* „hij is de persoon, aan wien men zijn vreugde toevertrouwt”. Ook het Menangkabau kent zinnen als⁵⁾: *urañ nan bakèh hambô bahun lah mati* „de man bij (aan) wien ik schuld had, is gestorven”; hier wordt *bakèh* of *tampè*

1) P. Drabbe, *Spraakkunst der Fordaatsche taal* (V.B.G. 67, 1), § 82.

2) P. Drabbe, *Spraakkunst der Jamdeensche taal* (V.B.G. 67, 2), § 114.

3) Waarover Adriani, *Sangireesche Spraakkunst*, p. 249.

4) H. Costenoble, *Die Chamoro-Sprache* (1940), § 103, p. 211 vlgg.

5) Zie voorts Van der Toorn, *Min. Spr.* § 66.

„plaats” achter het relativum *nan* gevoegd, en wij vertalen met een relatieve zin, die met een voorzetsel begint. Het komt dus hierop neer, dat een woord dat „plaats” betekent of een adverbium van plaats de rol van een relativum speelt en wel vaak, wanneer dat in een taal die casus kent door een casus obliquus zou zijn weer te geven. In de Latijnse volks- en omgangstaal, ook in het Oud-Latijn was het verschijnsel zeer bekend: *duas . . . familias habeat, unde . . . roget* (Cato), waarin *unde* = *a quibus* „vanwaar”; dan ook: *gaudia mundi, unde sub inferno cruciaberis*, waarin *unde* = waardoor. In laat Latijn wordt dit *unde* (dat voor *a*, *de*, *ex quo* of *quibus* kan staan) uitgebreid, versterkt tot *de unde*, wat over *donde* tot het Franse *dont* geworden is¹⁾. Men vindt in het Latijn in wendingen als *ad locum ubi dicitur* ook *ubi* gelijkwaardig met het pron. rel. *qui*. Ook in Nieuwhoogd. dialecten verschijnt *wo* of *der wo* als gelijkwaardig met *welch*²⁾, vooral in het Beiers: *s sann Leut wau me denkt, si sann . . .*. Men verklaart dit opkomen van *wo* in deze functie uit hetzelfde verschijnsel, dat het optreden van het vraagwoord als relativum heeft mogelijk gemaakt: dat van de verzwakking in toon en reductie in omvang van de toch reeds korte woordjes *der die das*. In Z. W. Finse dialecten wordt het relativum der schrijftaal *joka* zeer vaak op overeenkomstige wijze vervangen door *ko(h)*³⁾.

In de zin van „al wat”, dus zg. onbepaald betrekkelijk, doet in het Manggarai dienst *nia*, dat eigenlijk „waar?” betekent: *ta anak, nia keta téi daku han kaut le hau!* „ach kind, al wat ik geef, eet het maar eenvoudig op!”⁴⁾.

¹⁾ Zie ook A. H. Salenius, *Vitae Patrum* (Skrifter udgivna av Hum. Vet. Lund II, 1920), p. 211 vlgg.; E. Löfstedt, *Philolog. Komm. zur Peregrinatio Aetheriae* (1911), p. 180 vlgg.

²⁾ Vgl. Wunderlich-Reis, *Deutsche Satzbau II*³, p. 364 en 375.

³⁾ Salenius, o.c., p. 216, n. 1.

⁴⁾ Zie A. Burger, *Voorlopige Manggaraise Spraakkunst*, § 65, 2.